

บทที่ 2

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาแนวความคิด และทฤษฎี ในบทนี้ เป็นการนำเสนอแนวทาง เพื่อใช้ประกอบการศึกษาในบทต่อไป ซึ่งต้องใช้แนวความคิด ทฤษฎี เทคนิคการวิเคราะห์ การวิจัย ที่เกี่ยวข้องให้ การศึกษาวิวัฒนาการของชุมชนมีระบบและมีระเบียบในการคิดและการนำเสนอ มีรายละเอียดที่ต้องศึกษารวบรวมไว้ ดังต่อไปนี้

แนวความคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับวิวัฒนาการของชุมชน

1.1 ความหมายของชุมชน

คำว่า "ชุมชน" (Community) คือ บริเวณหรือสถานที่หนึ่งใดที่มีผู้คนอาศัยอยู่ กลุ่มคนเหล่านั้นตั้งถิ่นฐานร่วมกัน เพราะมีความต้องการและความสนใจบางอย่างร่วมกัน เช่น ศาสนา หรือการมีกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งชุมชนเมืองไม่จำเป็นต้องขึ้นอยู่กับข้อกำหนดขอบเขตที่ตายตัวด้วยขอบเขตทางกฎหมาย ขนาดประชากร และสภาพการพัฒนา ดังนั้น ความเป็นชุมชนหนึ่งชุมชนใด อาจจะมีพื้นที่ที่มนุษย์ครอบครองเพื่ออยู่อาศัยน้อยกว่าพื้นที่ที่ได้แบ่ง เขตการปกครองไว้ หรือในทางตรงกันข้ามอาจจะมากกว่าที่กำหนด

ความหมายของชุมชน ในทางสังคมวิทยามีการให้คำนิยามเป็นจำนวนมากตามประสบการณ์และแนวทางในการศึกษาของแต่ละบุคคล โดยทั่วไปแล้วมักให้ความหมายในประเด็นเดียวกัน คือ กลุ่มชนกลุ่มหนึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่หนึ่ง ๆ มีอาณาบริเวณที่มีขอบเขตจำกัด มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน มีการแบ่งปันในสภาวะขั้นมูลฐานของชีวิตร่วมกัน (สนธยา พลศรี, 2533: หน้า 11)

พจนานุกรม Webster's New Dictionary of The American Language ให้ความหมายว่า "ชุมชน หมายถึงกลุ่มชนที่อยู่ในท้องที่หรือในเมืองเดียวกัน มีอาณาบริเวณหรือเมืองที่มีกลุ่มคนอยู่ร่วมกันและมีความสนใจในเรื่องต่างๆ คล้ายคลึงกัน"

พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2524 ให้ความหมายของชุมชนหรือประชาคม คือ

1. กลุ่มย่อยที่มีลักษณะหลายประการเหมือนกับลักษณะทางสังคม แต่มีขนาดเล็กกว่า และมีความสนใจร่วมกันที่จะประสานในวงแคบมากกว่าชุมชน ซึ่งหมายถึงเขตพื้นที่ ระดับของความคุ้นเคยและการติดต่อระหว่างบุคคล ตลอดพื้นฐานความยึดเหนี่ยวเฉพาะ บางอย่างที่ทำให้ชุมชนต่างไปจากกลุ่มเพื่อนบ้าน ชุมชนมีลักษณะทางเศรษฐกิจเป็นแบบเลี้ยงตนเองที่จำกัดมากกว่าสังคม แต่ภายในวงจำกัดย่อมมีการสังสรรค์ใกล้ชิดกว่า และมีความเห็นอก เห็นใจลึกซึ้งกว่า อาจมีสิ่งเฉพาะบางประการที่ผูกพันเอกภาพเช่น เชื้อชาติ ต้นกำเนิดเดิมของชาติหรือศาสนา
2. ความรู้สึกหรือทัศนคติทั้งหมด ที่ผูกพันปัจเจกบุคคลให้รวมเป็นกลุ่ม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2524: หน้า 112)

กล่าวคือองค์ประกอบที่รวมกันเป็นชุมชนนั้น โดยทั่วไปแล้วจะต้องมีองค์ประกอบ ดังนี้

- คน หรือ กลุ่มบุคคล
- มีอาณาเขตครอบคลุมบริเวณหนึ่งบริเวณใด
- มีความสัมพันธ์ทางสังคม มีความเป็นอยู่คล้ายคลึงกัน
- มีการจัดระเบียบในสังคม

นอกจากนี้ Edmund Aichin และ John Donoghue ได้แบ่งองค์ประกอบของชุมชนไว้ 3 ประการ คือ (อ้างจาก สนธยา พลศรี, 2533: หน้า 15-17)

1. องค์ประกอบด้านมนุษย์ (Human Component)

เป็นบทบาทที่สำคัญยิ่งของชุมชน วิศวนาการของมนุษย์ชอบอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ทำให้มีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น หรือกลุ่มอื่นเนื่องจากมีความต้องการคล้ายคลึงกัน และต้องมีกิจกรรมบางอย่างที่คล้ายกันและทำร่วมกัน

2. องค์ประกอบด้านสิ่งที่มีมนุษย์ประดิษฐ์ขึ้น (Man-made Component)

เป็นสิ่งที่มีมนุษย์ประดิษฐ์คิดค้นขึ้นมา เพื่อเป็นเครื่องอำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวัน มีทั้งสิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ในทางรูปธรรม เช่น สิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆหรือสิ่งที่เป็นต่อการดำรงชีวิต เช่น เครื่องทุ่นแรง เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ฯลฯ ส่วนในทางนามธรรม เช่น ความรู้ ความเชื่อ ปรัชญา ค่านิยม เป็นต้น

3. องค์ประกอบด้านสิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้น (Natural Component)

คือ ธรรมชาติที่ล้อมรอบกายของมนุษย์และชุมชนเช่น พืช สัตว์ ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ซึ่งแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน และมักจะเป็นตัวกำหนดกิจกรรม วิธีชีวิตและอื่นๆ

องค์ประกอบของชุมชนประเภทต่างๆ จะต้องมีความสัมพันธ์สอดคล้องกัน ในชุมชน โดยมีผู้จัดการหรือมีกลไกที่จะควบคุม สนับสนุน เสริมสร้าง ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่างๆ เข้าด้วยกันให้ชุมชนมีความเจริญก้าวหน้า หยุดอยู่กับที่ หรือเปลี่ยนแปลงไป

ชุมชน ในแง่สังคมวิทยาจึงให้ความสำคัญกับคนหรือบุคคลค่อนข้างมาก ในฐานะของการเป็นกลไกหลักของชุมชน ที่ก่อให้เกิดการตั้งถิ่นฐานและการครอบครองพื้นที่ขึ้นในบริเวณหนึ่ง บริเวณใดที่มีลักษณะสภาพแวดล้อมต่างกันไป เพื่อเข้าไปจัดการและแบ่งปันทรัพยากรต่างๆ ในธรรมชาติให้กับกลุ่มหรือชุมชนคนจนเกิดกฎระเบียบต่างๆ มีการจัดองค์กรภายในชุมชนทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เป็นส่วนหนึ่งของการเริ่มต้นวิถีชีวิต กิจกรรมต่างๆ ภายในชุมชน

ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อม ที่แสดงออกด้วยการดัดแปลง ปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้เหมาะสมสำหรับการตั้งชุมชนของตน ทำให้เกิดขอบเขตในทางพื้นที่ ที่มีทั้งการขยายตัวและหดตัวของพื้นที่ที่ครอบครอง เรียกว่า การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ (Human Settlement) (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, 2536 : หน้า 1-4)

การตั้งถิ่นฐาน (Settlement) หมายถึง การบุกเบิกเข้าอยู่อาศัยครอบครองพื้นที่ส่วนหนึ่งส่วนใดของโลกที่ยังไม่มีผู้ใดอาศัยมาก่อน รูปแบบและขนาดการตั้งถิ่นฐานมีความซับซ้อนแตกต่างกันไป ตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานเพียงครอบครัวเดียวอย่างโดดเดี่ยว จนกลายเป็นหมู่บ้านน้อยใหญ่ เป็นชุมชน ทั้งชุมชนชนบทและชุมชนเมือง การตั้งถิ่นฐานเป็นการแสดงออกถึงการจัดการพื้นที่ของมนุษย์ในรูปแบบของอาคารบ้านเรือน ถนนหนทาง การใช้ที่ดิน รวมไปถึงผลกระทบต่างๆ ต่อสิ่งแวดล้อม

ความหมายอย่างกว้างของการตั้งถิ่นฐาน ใช้การพิจารณาจากหลายแง่มุมในแต่ละแขนงวิชาการต่างๆ แต่ความหมายโดยสรุปแล้วคือ ระบบที่ประกอบไปด้วยจำนวนประชากร รูปแบบและองค์ประกอบย่อย ซึ่งมีการปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางสังคม จำนวนประชากร กล่าวคือ การที่มนุษย์เข้าครอบครองผิวโลกตั้งแต่หนึ่งคนขึ้นไป จากการตั้งถิ่นฐานชั่วคราว จนเปลี่ยนรูปแบบกลายเป็นชุมชนในระดับต่างๆ ทั้งหมู่บ้าน เมือง มหานคร เป็นต้น

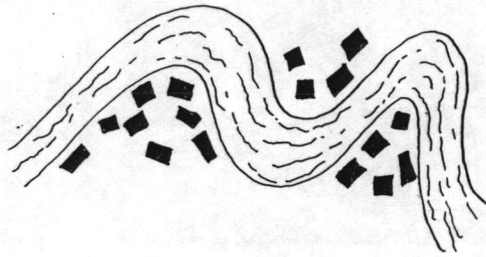
ความหมายอย่างแคบ แหล่งตั้งถิ่นฐานเป็นแหล่งที่ประชากรอาศัยอยู่รวมกันเพื่อวัตถุประสงค์ในการดำเนินชีวิต และการแสวงหาโอกาสต่างๆ ตลอดจนมีความผูกพันและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นเพียงชุมชนขนาดเล็กหรือชุมชนขนาดใหญ่ก็ตาม

1.2 รูปแบบของการตั้งถิ่นฐาน

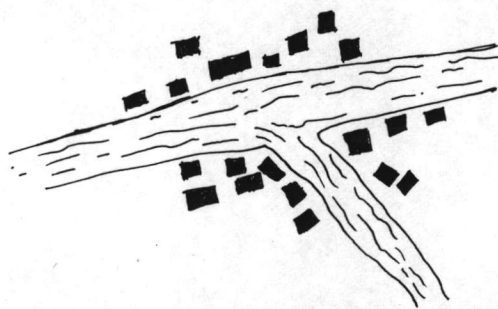
การตั้งถิ่นฐานในระยะแรกเป็นการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนจำนวนน้อย ลักษณะการตั้งถิ่นฐานขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และปัจจัยอื่นๆ ซึ่งแยกออกเป็นกลุ่มใหญ่ได้ 2 กลุ่ม คือ

1.2.1 การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม (Clustered Settlement)

เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าการตั้งถิ่นฐานแบบกระจุก มีความสัมพันธ์กับปัจจัยทางธรรมชาติ หรือปัจจัยทางกายภาพค่อนข้างสูง เช่น ที่ราบลุ่มแม่น้ำ หุบเขา บริเวณค้ำน้ำ บริเวณที่โค้งแม่น้ำบรรจบกัน เป็นต้น

ภาพที่ 2.1 การตั้งถิ่นฐานบริเวณโค้งแม่น้ำ

ภาพที่ 2.2 การตั้งถิ่นฐานบริเวณแม่น้ำบรรจบกัน

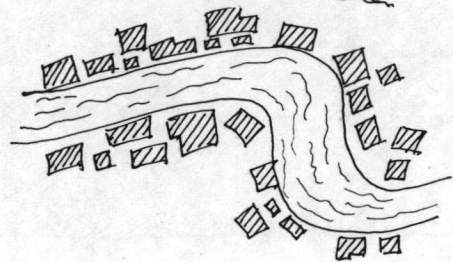
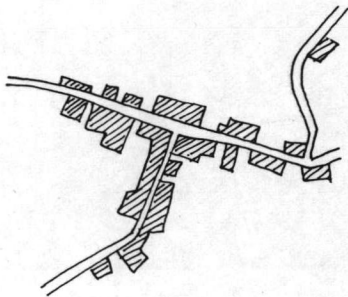
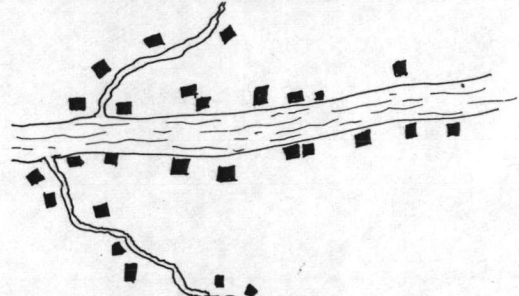
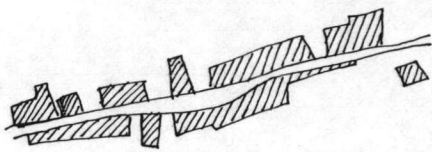
ในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐานอาจจะเริ่มจากครอบครัวเดียวโดดๆหรือ 2-3 ครอบครัวขึ้นไปและมีการขยายตัวของการตั้งถิ่นฐานในภายหลัง ทั้งการเพิ่มขึ้นของจำนวนคน การรวมกลุ่มของชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกัน กลุ่มหมู่บ้านจากขนาดเล็ก ขนาดใหญ่ขึ้นเป็นหมู่บ้านใหญ่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ ระยะเวลาในการสร้างหมู่บ้านด้วยหมู่บ้านที่มีขนาดใหญ่มักจะก่อตั้งมาเป็นเวลานาน มีประชากรอยู่หลายชั่วอายุคน

การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม เป็นการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชนบท ที่มีอาชีพทางการเกษตร โดยมีพื้นที่เกษตรกรรมอยู่รอบๆหมู่บ้าน ในบริเวณบ้านหรือใกล้ๆบริเวณบ้านจะใช้เลี้ยงสัตว์ เป็นการตั้งถิ่นฐานแรกเริ่มที่สามารถพบได้ทั่วไป ในทุกภูมิภาคทั่วโลก

1.2.2 การตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement)

การตั้งถิ่นฐานประเภทนี้มักจะพบในบริเวณที่ราบเป็นส่วนใหญ่เพราะเป็นการตั้งชุมชนตามแนวยาวของเส้นทางคมนาคมที่สะดวกต่อการติดต่อค้าขาย การปะทะสังสรรค์กัน

ในสังคม เช่น ตามแนวชายแดน แม่น้ำ ลำคลอง แนวยาวของหุบเขาแคบๆ เป็นต้น ส่วนพื้นที่แนว
 หลังจากบ้านเรือนจะเป็นพื้นที่เกษตรกรรม แต่โดยส่วนใหญ่แล้วมนุษย์พึ่งพาการคมนาคมทางน้ำ
 เป็นหลัก เพราะแม่น้ำเป็นปัจจัยเชิงจุดที่สำคัญ ทั้งด้านแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ ทางด้านการ
 คมนาคม การติดต่อสื่อสาร สันทนาการ และอื่นๆ

การตั้งถิ่นฐานตามแนวถนน

การตั้งถิ่นฐานตามแนวแม่น้ำ

ภาพที่ 2.3 รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

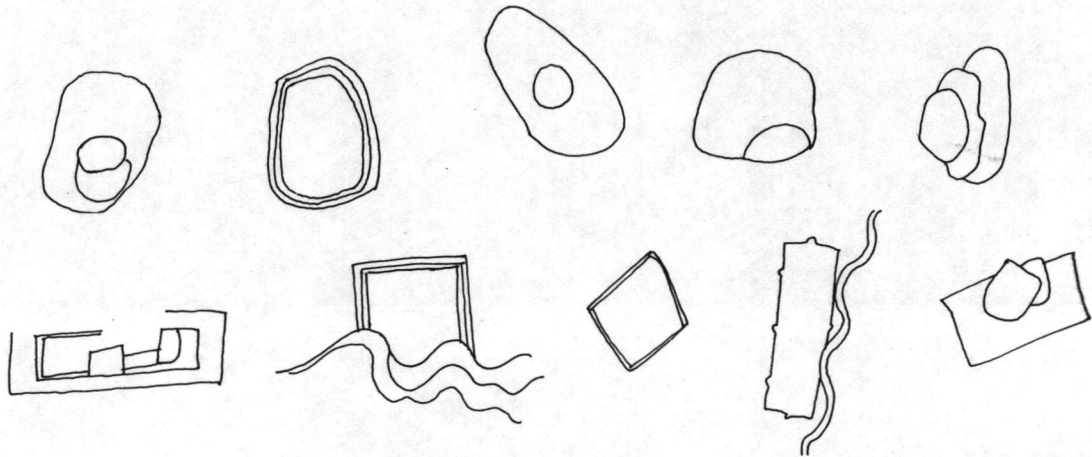
วัฒนธรรมการตั้งถิ่นฐานไม่ว่าจะมีพัฒนาการมาจากรูปแบบใด ทั้งการตั้งถิ่น
 ฐานแบบรวมกลุ่ม หรือการตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคมก็ตาม ล้วนแต่เป็นกระบวนการที่
 มนุษย์เข้าไปครอบครองและจัดการพื้นที่ทั้งสิ้น จะเห็นได้ว่า ทั้งชุมชนและการตั้งถิ่นฐานต่างมีความ
 หมายที่คล้ายคลึงกัน และเป็นความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน โดยที่ การตั้งถิ่นฐานคือการเริ่มต้นสร้าง
 ชุมชนของมนุษย์ อาจจะเริ่มจากการตั้งถิ่นฐานไม่กี่หลังคาเรือนเป็นชุมชนเล็กๆ จนกระทั่งกลายเป็น
 เป็นชุมชนใหญ่ ในทางกลับกัน ชุมชนก็คือการพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องของการตั้งถิ่นฐาน

ในช่วงพัฒนาการของชุมชนต่างๆ จะปรากฏร่องรอยของการใช้พื้นที่ของมนุษย์
 ในภูมิประเทศ ในรูปแบบต่างๆกันไป ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่เอื้ออำนวยแต่ละดินนั้นปรากฏเป็นรูปแบบทาง
 กายภาพของชุมชนที่สืบค้นและเป็นหลักฐานอ้างอิงถึงการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ได้ โดยเฉพาะร่อง
 รอยของคูน้ำ คันดิน หรือสระน้ำขนาดใหญ่ที่สามารถมองเห็นได้ทางอากาศด้วยตาเปล่า หรือภาพ
 ถ่ายทางอากาศ ภาพถ่ายทางดาวเทียม ซึ่งเป็นชุมชนเมืองที่มีขอบเขตที่แน่นอน มีพัฒนาการตาม
 ช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ ในขณะที่เดียวกันก็จะมีชุมชนเมืองที่มีความเป็นอิสระ ไม่มีขอบเขตที่

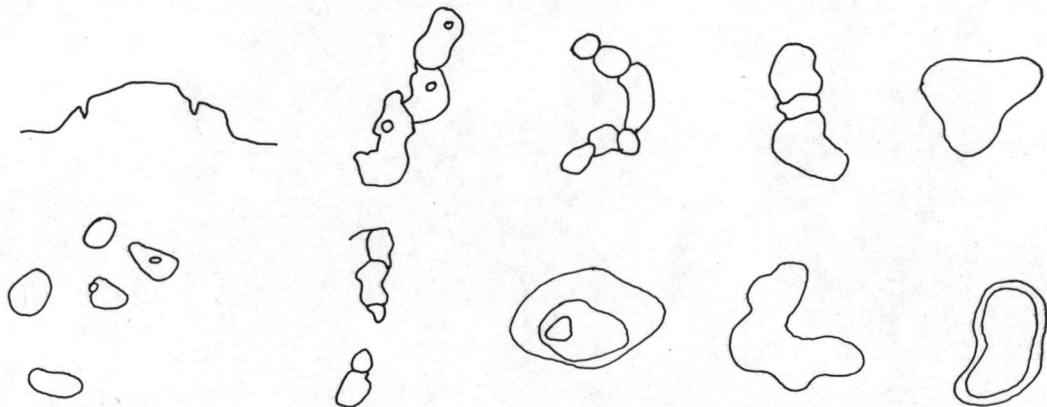
แน่นอน แต่ปรากฏอยู่ในตำนาน หลักฐานทางประวัติศาสตร์ ชุมชนเร่ร่อนที่ครอบครองพื้นที่ในทะเลทรายมักจะเป็นรูปแบบเช่นนี้

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ พัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของชุมชนซึ่งปรากฏให้เห็นในลักษณะของการสร้างคูน้ำ คันดิน สระน้ำ หรือหลักฐานทางสถาปัตยกรรม และศิลปกรรมจะพบโดยทั่วไปใน 2 ลักษณะ คือ

1. รูปแบบของชุมชนที่ไม่ขึ้นกับลักษณะทางภูมิประเทศ มักจะพบทั้งชุมชนที่มีการเตรียมการ และวางแผนเพื่อให้รูปทรงของชุมชนเป็นรูปทรงต่างๆทั้งรูปวงกลม วงรี สี่เหลี่ยม หรือให้เป็นรูปทรงอิสระ

2. รูปแบบของชุมชนที่กำหนดขึ้นตามภูมิประเทศ ส่วนใหญ่แล้วมักจะไม่เป็นรูปทรงเรขาคณิตขึ้นอยู่กับสภาพภูมิประเทศ และรูปร่างทางธรรมชาติ เช่น รูปทรงของคูน้ำ คันดิน อาจจะถูกคดเคี้ยวไปตามขอบเนินหรือแนวแม่น้ำ

รูปแบบของชุมชนทั้ง 2 เป็นรูปทรงหลักๆ ซึ่งจะมีรูปแบบแยกย่อยไปตามลักษณะภูมิประเทศ และถิ่นฐานที่ตั้งของชุมชนนั้นๆ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ที่ปรากฏออกมาใน

ลักษณะของการหลงเหลือคูน้ำ คันดิน สระน้ำ เป็นส่วนหนึ่งในการศึกษาในแง่ของวิวัฒนาการของชุมชน ที่แสดงให้เห็นความเก่าแก่และความสำคัญของพื้นที่หรือบริเวณนั้นๆ อาจจะเรียกได้ว่าเป็นหลักฐานที่เก่าแก่ที่สุด ที่สามารถสืบค้นได้ถึงการตั้งชุมชนของมนุษย์ในแง่ประวัติศาสตร์และโบราณคดี

เมื่อชุมชนมีพัฒนาการ มีการขยายตัว มีความเจริญต่างๆที่มนุษย์คิดค้นขึ้นมา เพื่อสร้างความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต และเพื่อดำเนินกิจกรรมที่มีการติดต่อสังสรรค์กัน ปรากฏอยู่ในรูปของการวางผังชุมชนที่ชัดเจนขึ้น มีการสร้างงานศิลปกรรม สถาปัตยกรรม วรรณกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆขึ้นมามากมาย ที่สามารถใช้เป็นหลักฐานเพื่อบอกถึงยุคสมัยจากการศึกษารูปแบบการตั้งชุมชน งานด้านต่างๆทั้งสิ่งที่ปรากฏในชุมชนหรือจากการเทียบเคียงกับกลุ่มชุมชนใกล้เคียงที่มีการติดต่อสมาคมกัน เช่น การพบตะเกียงโรมันที่บ้านพงตึก จังหวัดกาญจนบุรี เป็นการแสดงให้เห็นถึงสังคมที่มีการค้าขาย การแลกเปลี่ยนสินค้า การติดต่อสัมพันธ์กัน ระหว่างอาณาจักรโรมัน กับอาณาจักรศรีวิชัยหรือภูมิภาคในทางตอนใต้ของไทย

การศึกษาชุมชนในด้านต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแสวงหาคูณค่าของชุมชนที่มีวิวัฒนาการของชุมชนมาช้านานนั้น จะต้องอาศัยแนวความคิดต่างๆเข้ามาศึกษาประกอบ เพื่อเข้าใจชุมชนนั้นๆได้ดียิ่งขึ้น

แนวความคิดด้านการอนุรักษ์

แนวความคิดด้านการอนุรักษ์ ใช้ในการประเมินและพิจารณาหามาตรการในการอนุรักษ์สิ่งที่มีคุณค่าของชุมชน ซึ่งแสดงออกมาในรูปของ ลักษณะชุมชน ย่าน สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม วัฒนธรรมประเพณี มีแนวความคิดในด้านการอนุรักษ์ที่สำคัญ ดังนี้

2.1 ความหมายของการอนุรักษ์

พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.2504 ในมาตรา 10 และ 11 ข้อที่ 3 ได้ให้ความหมายของการอนุรักษ์ไว้ดังนี้

‘การอนุรักษ์’ หมายความว่า การดูแล รักษา เพื่อให้คงคุณค่าไว้ และให้หมายรวมถึงการป้องกัน การรักษา การสงวน การปฏิสังขรณ์ การบูรณะด้วย

1. การสงวนรักษา หมายถึงการดูแลรักษาไว้ตามสภาพเดิมเท่าที่เป็นอยู่และป้องกันไม่ให้เสียหายต่อไป

2. การปฏิสังขรณ์ หมายถึง การทำให้กลับสู่สภาพที่เคยเป็นมา

3. การบูรณะ หมายถึง การซ่อมแซมและการปรับปรุง

โดยการอนุรักษ์ในความหมายตามพระราชบัญญัตินี้ ครอบคลุมถึง การคุ้มครองโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ โดยกำหนดรายละเอียด ดังนี้ (บัณฑิต จุลาสัย, 2532: หน้า 5-6)

‘โบราณสถาน’ หมายความว่า อสังหาริมทรัพย์ ซึ่งโดยอายุหรือลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือ โดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์หรือสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี

‘โบราณวัตถุ’ หมายความว่า สังหาริมทรัพย์ที่เป็นของโบราณไม่ว่าจะเป็นสิ่งประดิษฐ์หรือสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือที่เป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของโบราณสถาน ซากมนุษย์หรือซากสัตว์ ซึ่งโดยอายุหรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือทางโบราณคดี

‘ศิลปวัตถุ’ หมายความว่า สิ่งที่ทำด้วยฝีมือและเป็นสิ่งที่มีคุณค่าในทางศิลปะ

นอกจากนี้ยังมีผู้ให้ความหมายของ ‘การอนุรักษ์’ (Conservation) ไว้หลายแง่มุมด้วยกัน ดังนี้

นิจ วิทยุธีระนันท์ ได้เสนอแนวความคิดเรื่องการอนุรักษ์ว่า อนุสรณ์และสถาน (Monuments and Site) คือ อาคารสถานที่และบริเวณที่มนุษย์สร้างขึ้นหรือเป็นไปโดยธรรมชาติและมีคุณค่าในทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ และสุนทรียศาสตร์ ถือว่าเป็นเกียรติและมรดกของชาติและของโลก การอนุรักษ์แผนใหม่จะไม่อนุรักษ์อย่างที่เรียกว่า ‘รักษาไว้ในตู้กระจก’ แต่ต้องให้อาคาร สถานที่ บริเวณเช่นว่านั้น ผสมผสานกลมกลืนไปกับชีวิตและเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมมนุษย์ในสังคมปัจจุบัน นักอนุรักษ์จึงเป็นผู้ที่กำลังที่เฝ้าคิดให้กลับมารับใช้และเป็นประโยชน์แก่ชีวิตในสังคมปัจจุบัน (นิจ วิทยุธีระนันท์ , เอกสารการสอนวิชากฎหมายสิ่งแวดล้อม, 2534: หน้า 309)

Piero Sanpaolese (Sanpaolese, 1974:p.149) ให้ทัศนะการอนุรักษ์ คือ การสร้างเกณฑ์หรือข้อกำหนดที่จะช่วยดูแลรักษาอนุสรณ์สถานให้อยู่ในสภาพที่ดี ซึ่งบ่อยครั้งอนุสรณ์สถานเหล่านี้ยังใช้อยู่ในชีวิตประจำวัน จึงต้องมีการดูแลรักษาให้เกิดประสิทธิภาพที่ดีที่สุด

ด้วยวิธีการต่างๆ รวมไปถึงการนำเทคโนโลยีขั้นสูงมาใช้

Arnold Wittick (Wittick, 1974:p.294) ให้ความหมายของการอนุรักษ์ ว่ามีความหมาย 2 นัย คือ นัยกว้าง คือการใช้และการจัดการทรัพยากร ทั้งที่เป็นธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้นอย่างฉลาดและมีการวางแผนอย่างรอบคอบสำหรับทรัพยากรเหล่านั้น เพื่อบรรลุถึงการใช้ทรัพยากรในอนาคต ส่วนความหมายนัยแคบคือ การปรับปรุงหรือ การป้องกันอาคารหรือกลุ่มอาคารและบริเวณใกล้เคียง(Conservation Area) โดยมักจะเป็นอาคารที่มีคุณค่าทางด้านสถาปัตยกรรม หรือมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ บริเวณดังกล่าวอาจจะมีขอบเขตตั้งแต่หมู่บ้านทั้งหมู่บ้าน หรือเมืองขนาดเล็ก หรืออาจจะเป็นส่วนหนึ่งของเมือง เช่น ถนน ตลาด กลุ่มอาคาร เป็นต้น

Gerald Borke (อ้างจาก อุดม สกฤพาศิษย์, 2533:หน้า 44) กล่าวโดยสรุปว่าการอนุรักษ์ในระดับเมือง หมายถึงการรักษา ป้องกัน ปรับปรุงอาคาร กลุ่มอาคาร และบริเวณใกล้เคียงที่มีความสำคัญ และมีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ประวัติศาสตร์ สังคม และเทคโนโลยี เพื่อก่อให้เกิดสภาพแวดล้อมที่ดีและมีลักษณะเฉพาะของตนเอง โดยเฉพาะลักษณะพิเศษที่เป็นอยู่ในอดีต

หรือการอนุรักษ์ หมายถึง การตามรักษา ซึ่งรวมถึงการป้องกัน ดูแลรักษาและรวมถึงการอนุรักษ์สิ่งที่เคยมีอยู่ก่อนหน้านั้น โดยคำนึงถึงคุณค่าและความมุ่งหมายในการใช้ประโยชน์ด้วย ซึ่งการอนุรักษ์นั้นไม่ได้หมายความว่า จะต้องรักษาทุกสิ่ง ทุกอย่างไว้ในสภาพเดิม แต่เป็นการควบคุมการเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปอย่างถูกต้องและมีระเบียบ ในการอนุรักษ์จะต้องกำหนดนโยบายและเป้าหมายในการอนุรักษ์ก่อนว่า อะไรคือสิ่งที่ต้องการอนุรักษ์ และจะอนุรักษ์ไว้เพื่ออะไร

โดยทั่วไปแล้ว สิ่งสำคัญอันดับแรกที่จะต้องอนุรักษ์คือ ลักษณะของเมือง (Character of Town) ต้องศึกษาว่าอะไรคือสิ่งที่ทำให้เมืองมีลักษณะพิเศษแตกต่างออกไปจากเมืองอื่นเช่น อาคารประวัติศาสตร์ที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม หรือ อาคารที่สะท้อนให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ของเมือง หรือกิจกรรมของประชาชนในลักษณะรวมทั้งลักษณะทางสังคม

"การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม" (สำนักงานสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, หน้า 1-9) การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม เป็นแนวความคิดที่ใหม่ในการอนุรักษ์ โดยให้ความหมายของคำต่างๆไว้ ดังนี้

“ศิลปกรรม” คือ สิ่งที่มนุษย์สร้างหรือกำหนดขึ้นทั้งในอดีตและปัจจุบัน ด้วยความสามารถ สติปัญญา กำลังกาย กำลังใจ และได้รับการยกย่องว่ามีคุณค่าในทางศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และเทคโนโลยี

“สิ่งแวดล้อม” หมายถึง มนุษย์กับสิ่งต่างๆที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น ตลอดจนความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งต่างๆที่เกี่ยวข้องในการดำรงชีวิตของมนุษย์

“สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม” หมายถึง สิ่งแวดล้อมและศิลปกรรมที่มีความเกี่ยวเนื่องและความสัมพันธ์กันทั้งทางตรงและทางอ้อม นอกจากนี้ ศิลปกรรมยังหมายถึง มรดกทางวัฒนธรรม ประกอบด้วยคุณลักษณะ 3 ประการ ดังนี้ คือ

1) อนุสรณ์ (Monuments) ได้แก่ ผลงานทางสถาปัตยกรรม ผลงานทางประติมากรรมและจิตรกรรม อันทรงความสำคัญ ส่วนประกอบ หรือโครงสร้างโบราณคดีจารึก ถ้าที่อยู่และส่วนผสมกันของลักษณะ เหล่านี้ล้วนมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี

2) กลุ่มอาคาร (Group of Buildings) กลุ่มของอาคารที่แยกกันอยู่หรือต่อเนื่องกัน ซึ่งลักษณะทางสถาปัตยกรรม ความร่วมลักษณะกัน หรือที่ตั้งอันเหมาะสมในภูมิทัศน์ทำให้เกิดคุณค่าดีเด่นในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือ เทคโนโลยี

3) สถานที่ (Sites) ผลงานของมนุษย์ หรือผลงานอันผสมกันของธรรมชาติและมนุษย์กับพื้นที่อันรวมทั้งโบราณสถาน ซึ่งมีคุณค่าดีเด่นในทางประวัติศาสตร์ สุนทรียศาสตร์ ชาติวงศ์วิทยา หรือมานุษยวิทยา

กล่าวโดยสรุปแล้วการอนุรักษ์ คือ การป้องกัน การรักษา การสงวน รวมไปถึงการจัดการ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ อาคาร ย่านประวัติศาสตร์ และโครงข่ายต่างๆ ที่สัมพันธ์กัน ให้เกิดสภาพแวดล้อมที่ดีและยังทรงไว้ซึ่งคุณค่าของสิ่งที่จะอนุรักษ์

2.2 สิ่งที่ควรอนุรักษ์

ในการทำการศึกษามืองหนึ่งเมืองแล้วตั้งคำถามว่าจะอะไรคือสิ่งที่จะอนุรักษ์ไว้ในเมืองนี้ จำเป็นที่จะต้องย้อนกลับไปถึงความหมายของการอนุรักษ์ ที่กล่าวว่า การอนุรักษ์ไม่ได้จำกัดไว้เพียงการอนุรักษ์อาคาร สถาปัตยกรรม หรือโบราณสถาน โบราณวัตถุ หากหมายถึงกลุ่มอาคาร ย่านต่างๆ ไปจนถึงการอนุรักษ์เมืองทั้งเมือง ซึ่งจำแนกออกเป็นกลุ่มได้ ดังนี้

2.2.1 สถาปัตยกรรม (Architecture and Buildings) ได้แก่ อาคาร กลุ่มอาคาร สิ่งก่อสร้างทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ เช่นน้ำพุ อนุสาวรีย์ ปราสาทราชวัง เป็นต้น งานสถาปัตยกรรมเป็นสิ่งสามารถเห็นได้เด่นชัดในแง่รูปธรรมสำหรับการอนุรักษ์ ทั้งนี้เพราะวิวัฒนาการของชุมชนต่างๆย่อมมีการก่อสร้างอาคารเพื่อการอยู่อาศัย ตั้งแต่การอยู่อาศัยอย่างง่ายในถ้ำ ในเพิงผา มาจนถึงการสร้างกระท่อมอย่างง่าย เมื่อเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้าขึ้นมนุษย์ได้พัฒนาใช้วัสดุและเทคนิคการก่อสร้างให้ได้อาคารที่มีความมั่นคงถาวร งานสถาปัตยกรรมจึงเป็นสิ่งก่อสร้างที่คงทนอยู่เป็นเวลายาวนาน สามารถใช้เป็นตัวแทนของงานสถาปัตยกรรมในยุคสมัยต่างๆ บอกเล่าถึงเหตุการณ์และความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม วัฒนธรรมประเพณีของชุมชน

แต่ในขณะเดียวกัน สถาปัตยกรรมก็เป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่ง ซึ่งไม่อาจจะใช้เป็นตัวแทนของเมืองหรือชุมชนทั้งหมดได้ การทำให้การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมเกิดคุณค่า มีคุณค่าระดับชุมชนจะต้องพิจารณาองค์ประกอบและสิ่งแวดล้อมโดยรอบของสถาปัตยกรรมนั้น ดังเช่น กฎบัตรเมืองเวนิซ ได้กล่าวไว้ว่า "ไม่ได้เป็นเพียงผลงานทางสถาปัตยกรรมเพียงหลังเดียวเท่านั้นแต่หมายถึงที่ตั้ง เมืองหรือชนบทซึ่งมีลักษณะ เป็นแหล่งอารยธรรมเฉพาะอย่าง (Particular Civilization) มีความสำคัญทางพัฒนาการและประวัติศาสตร์หรือเป็นที่ตั้งทางประวัติศาสตร์ (Historic)"

2.2.2 อนุสรณ์และสถาน (Monuments and Sites) ในระดับสากล ที่ยอมรับโดยทั่วไปจะยอมรับว่า สิ่งก่อสร้าง โบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือยาน เป็นสิ่งที่มีคุณค่าและเป็นตัวแทนที่แสดงให้เห็นถึงคุณภาพของชุมชน เพราะอนุสรณ์และสถานหมายถึงอาคาร สถานที่ และบริเวณ ทั้งที่มนุษย์สร้างและธรรมชาติสร้างและมีคุณค่าทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ และสุนทรียศาสตร์ มีการให้คำจำกัดความและแยกประเภทของอนุสรณ์และสถานไว้ 2 องค์การด้วยกัน ดังนี้

1. หลักสากลของสหราชอาณาจักรและเครือจักรภพอังกฤษ จำแนกเป็น 3 ประเภท

ก. อนุสรณ์และสถานอันมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ (Monuments and Sites of Historical Interest) คือ อนุสรณ์สถานที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ อาจอนุรักษ์ได้โดยการขึ้นทะเบียนโบราณสถาน เช่น วัดวาอาราม ปราสาทหิน

ข. อนุสรณ์และสถานอันมีคุณค่าทางวิทยาศาสตร์ (Monuments and Sites of Scientific Interest) คือ อนุสรณ์และสถานที่ที่มีความสำคัญทางวิทยาศาสตร์

ซึ่งอาจอนุรักษ์ได้โดยการประกาศเป็นเขตหวงห้ามโดยประมวลกฎหมายที่ดิน เช่น ซากโบราณสถานทางชีววิทยา สุสานหอย แพะเมืองผี เป็นต้น

ค. อนุสรณ์และสถานอันมีคุณค่าทางความงามแห่งธรรมชาติอาจอนุรักษ์ได้โดยกฎหมายเกี่ยวกับการคุ้มครองป่าไม้ เช่น เทือกเขา วนอุทยาน

2. องค์การยูเนสโก ในการประชุมสมัยสามัญ ครั้งที่ 17 เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน 2515 ณ กรุงปารีส ที่ประชุมได้มติยอมรับมติ ว่าด้วยการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติของโลก (Convention concerning the protection of the world culteral and natural heritage) ได้ให้คำจำกัดความไว้ ดังนี้

ก. มรดกทางวัฒนธรรม (Culteral Heritage) หมายถึง

- อนุสรณ์ (Monuments) คือ ผลงานทางสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ส่วนประกอบ หรือโครงสร้างทางโบราณคดี ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ หรือ วิทยาศาสตร์

- กลุ่มอาคาร (Group of Buildings) กลุ่มของอาคารที่แยกกัน หรือ ต่อเนื่องกันโดยทางลักษณะทางสถาปัตยกรรม ความร่วมลักษณะ หรือที่ตั้งอันเหมาะสมในภูมิทัศน์

- สถาน (Sites) คือ ผลงานของมนุษย์ หรือผลงานอันผสมกันระหว่างธรรมชาติและมนุษย์ และพื้นที่อันรวมทั้งโบราณสถานซึ่งมีคุณค่าดีเด่นในทางประวัติศาสตร์ (Historical) สุนทรียภาพ(Aesthetic) ชาติพันธุ์วิทยา (Ethnological) หรือมานุษยวิทยา (Anthropological)

ข. มรดกทางธรรมชาติ (Natural Heritage) หมายถึง ลักษณะทางธรรมชาติ อันประกอบด้วยภูมิสถานทางกายภาพ-ชีวภาพ มีคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ รวมไปถึงสถานที่ทางธรรมชาติ หรือพื้นที่ที่ธรรมชาติกำหนดขอบเขตไว้แน่ชัด มีคุณค่าทางด้านวิทยาศาสตร์ (Science) การอนุรักษ์ (Conservation) หรือความงามแห่งธรรมชาติ (Natural Beauty)

2.2.2.1 ประเภทของโบราณสถาน (Types of Monument) การจำแนกประเภทอนุสรณ์สถานและโบราณสถานนั้น มีการจำแนกได้หลายรูปแบบขึ้นอยู่กับแนวทางการศึกษาของแต่ละองค์กร แต่ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นการศึกษาที่มีสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวของผู้คนในอดีตแทบทั้งสิ้น ซึ่งบางเรื่อง บางแห่งอาจหายสาบสูญไปจากความทรงจำของผู้คนแล้ว บางแห่งยังเหลือร่องรอยไว้ให้เห็นแต่ไม่มีความสมบูรณ์

ในการจัดมรดกทางวัฒนธรรม ได้จัดประเภทของอนุสรณ์สถานเอาไว้ 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ

กลุ่มที่ 1 ซากอารยธรรม (Dead Monuments) คือ สถานภาพของโบราณสถานนั้น มีลักษณะเป็นซากหลักฐานทางอารยธรรมในอดีต มากกว่าจะใช้สอยได้ในปัจจุบัน

กลุ่มที่ 2 อนุสรณ์ที่ยังใช้ประโยชน์ (Living-Monuments) คือ อนุสรณ์สถานที่ยังคงประโยชน์ทางการใช้สอยสืบทอดประเพณีทางศิลปะ และมีการตกแต่ง เสริมความมั่นคงตามลักษณะของสถาปัตยกรรมนั้นๆ

สำนักงานอุทยานแห่งชาติ กระทรวงมหาดไทยของสหรัฐอเมริกา ได้จำแนกคำว่า Monuments ออกเป็นประเภทต่างๆ ดังนี้

1) อนุสาวรีย์แห่งชาติ (National Historical Statues) ประกอบด้วยรูปปั้นบุคคลต่างๆที่สร้างโดยประชาชนหรือรัฐบาล เพื่อรำลึกถึงคุณความดีของบุคคลสำคัญของชาติ รวมทั้งรูปเคารพขนาดใหญ่ ศาลเจ้าชาวจีน หรือ รูปเคารพในศาสนาคริสต์ ฯลฯ ที่ต้องการอนุรักษ์ไว้ เพื่อรักษาแบบอย่างประเพณีและแบบอย่างอันดีงามของประชาชน

2) อาคารสถาปัตยกรรมแห่งชาติ (National Historical Building Architecture) หมายถึง สิ่งก่อสร้างที่แสดงให้เห็นคุณค่าทางความงาม ความก้าวหน้าด้านวิศวกรรม การก่อสร้าง และเทคโนโลยีต่างๆ เป็นอาคารที่เลือกสรรแล้วว่าเป็นงานชิ้นเยี่ยมของสถาปนิกคนสำคัญของประเทศ

3) อาคารอนุสรณ์สถานสำคัญของเมือง (National Historical Landmark) หมายถึง สถานที่อาคารสถาปัตยกรรมซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของเมือง ของหมู่บ้าน หรือย่านที่อยู่อาศัยซึ่งมีลักษณะโดดเด่น มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม วิศวกรรม ซึ่งมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และด้านวิจิตรศิลป์

4) ย่านประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านที่อยู่อาศัย (National Historical districts of National Village) ซึ่งเป็นสถานที่ตั้งอยู่เป็นกลุ่มอาคาร มีอาคารที่แสดง หรือเคยเป็นตัวแบบแสดงให้เห็นแบบอย่างของผังเมือง การจัดหมู่บ้าน ตลอดจนสถานียขนส่ง การค้า หรือศูนย์กลางการพาณิชย์ในประวัติศาสตร์ด้านใด ด้านหนึ่ง

5) อุทยานประวัติศาสตร์แห่งชาติ (National Historical parks) หมายถึงพื้นที่ของเมืองสวนใด ส่วนหนึ่งซึ่งเคยมีความสำคัญสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน หรือพื้นที่ซึ่งเคยเป็นสมรภูมิในการต่อสู้ หรือมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นในพื้นที่นั้น

6) เมืองประวัติศาสตร์แห่งชาติ (National Historical Cities) ได้แก่ เมืองที่มีประวัติศาสตร์ยาวนาน ยังคงรักษารูปแบบทางสถาปัตยกรรม สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ มีย่านพาณิชย์ และวิถีชีวิตของคนสืบต่อกัน ทั้งด้านประเพณีและวัฒนธรรม

7) ซากอารยธรรมและแหล่งโบราณคดี (Trace of Archeology or Historic Sites) ซาก หรือ แหล่งประวัติศาสตร์ที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดี รวมทั้งสถานที่สำคัญๆ

การแบ่งประเภท การอนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรม และสิ่งแวดล้อม (Historic Centre or Historic Urban Centre) ในยุโรป มีแนวความคิดเปลี่ยนแปลงเป็นที่ยอมรับ ในการให้ความสำคัญในการอนุรักษ์ศูนย์กลางที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของเมือง หรือส่วนของเมืองเก่า ที่มีลักษณะเฉพาะที่เป็นเอกลักษณ์ของเมือง (สาทิศ ชูแสง, หน้า 68-69)

- ศูนย์กลางเป็นลักษณะองค์ประกอบของศูนย์กลางหรือกลุ่มอาคาร หรือสิ่งแวดล้อมที่มีลักษณะพิเศษเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง เช่น การวางแปลน ขนาดสัดส่วนของถนนและอาคาร เป็นต้น

- มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมมากโดยที่อาจเกี่ยวข้องกับพัฒนาการทางผังเมือง เรียกได้ว่า มีคุณค่าทั้งความงาม (Aesthetic) และทางประวัติศาสตร์ (Historic)

- มีความต่อเนื่องของการดำรงชีวิตของสังคม อยู่ในช่วงนั้น เช่น กิจกรรมของเมืองนั้น เป็นต้น

ส่วน Historic Centre ในยุโรปจะแบ่งประเภทออกเป็นส่วนย่อยๆ ตามความสำคัญในฐานะที่เป็นศูนย์กลางโครงสร้างและลักษณะทางภูมิประเทศ แบ่งเป็น 4 ลักษณะ คือ

1) กลุ่มของอาคารหรือส่วนชุมชนที่แยกออกจากเมือง แต่ยังคงมีการอาศัยอยู่ เช่นหมู่บ้าน

2) เมืองเล็กๆต่างจังหวัดมีลักษณะพิเศษทางภูมิประเทศ

3) เมืองทางประวัติศาสตร์ (Historic Town) ซึ่งยังคงคุณค่า ลักษณะความสวยงาม หรือคุณค่าทางศิลปสถาปัตยกรรมแบบอย่างสมัยเดิมไว้เป็นส่วนใหญ่ เกือบทั้งส่วนของเมืองอาจจะมีคุณค่าทางด้าน เป็นศูนย์กลางทางศิลปะ การค้า การ

เมือง ศาสนา ในประวัติศาสตร์มาก่อน

4) ส่วนหรือศูนย์กลางทางประวัติศาสตร์ของเมืองใหญ่

โดยที่ตำแหน่งของศูนย์กลางนี้อาจแตกต่างกันไปแต่ละเมือง แต่ละประเทศ

2.2.3 เมืองและย่านประวัติศาสตร์ (Town and Historical Sites)

เมือง หมายถึง พื้นที่ที่อาจกำหนดขอบเขตได้บริเวณใด บริเวณหนึ่ง ประกอบด้วยอาคาร สิ่งก่อสร้างในการดำเนินชีวิตของประชาชน และสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับอาคาร สิ่งก่อสร้างและวิถีชีวิตของประชาชนเหล่านั้น อยู่ภายใต้การควบคุมและการบริหารของผู้ปกครองนคร มีการจัดการ การบริหารโดยระบบและระเบียบ

ส่วนชุมชน จะหมายถึงพื้นที่ ที่อาจกำหนดขอบเขตได้ในบริเวณหนึ่ง อาจมีลักษณะทางกายภาพคล้ายคลึงกับเมือง มีผู้ปกครองหรือผู้นำหรือไม่ก็ได้ ในการบริหาร การจัดการระบบและระเบียบในชุมชนเป็นลักษณะที่ไม่ซับซ้อน โดยทั่วไปแล้วชุมชนมักจะมีขนาดเล็กซึ่งเรียกชุมชนโบราณกันว่า เมืองโบราณ (เอกสารโบราณคดีหมายเลข 1 / 2532)

การอนุรักษ์ในปัจจุบัน ไม่ได้จำกัดไว้เพียงการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมโบราณสถาน โบราณวัตถุอย่างเดียว เพราะสิ่งที่กล่าวมาล้วนเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในชุมชนที่รวมไว้ถึงวิถีชีวิต การดำเนินชีวิตของคนในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งก่อสร้าง และสภาพแวดล้อมนั้นๆ ซึ่งชุมชนนั้นๆมีวิวัฒนาการอยู่ภายใต้พื้นที่และวัฒนธรรมของคน ปอยครั้งจึงได้ยื่นเรียกว่า เมืองโบราณที่มีช่วงอายุ (Life Span) อยู่ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งในประวัติศาสตร์ หรือหลายช่วงเวลา หรือในช่วงเวลาอดีตจนถึงปัจจุบัน เมืองโบราณ หรือชุมชนโบราณเหล่านี้ มีหลายลักษณะต่างกันไป

เมืองและย่านประวัติศาสตร์ สามารถจำแนกได้ดังนี้

1. เมืองประวัติศาสตร์ (Historical Sites)

1.1 เมืองร้าง (Abandoned / Dead Ancient / Historical City) หมายถึง เมืองที่เจริญอยู่ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งหรือหลายช่วงเวลาก่อนที่จะถูกทิ้งร้างไปในปัจจุบัน เช่น นครวัด ปอมเปอี คาร์เธจ เป็นต้น

ลักษณะของเมืองเหล่านี้จะคงสภาพอยู่ได้เรื่อยๆ ยกเว้นวัสดุและโครงสร้างอาคารอาจเสื่อมโทรมไปตามกาลเวลา เนื่องจากไม่มีการใช้งานอื่นเข้าแทรกแซง เนื้อเมือง(Historic Fabric) ยังคงมีความสมบูรณ์สูงมาก

1.2 เมืองโบราณที่ถูกทิ้งร้างและนำกลับมาใช้ในปัจจุบัน เนื่องจากพื้นที่ในการเข้าไปตั้งถิ่นฐานในปัจจุบันมีความจำกัด จึงต้องกลับไปใช้พื้นที่เมืองโบราณที่ถูกทิ้ง

ร้างไป การเข้าไปตั้งถิ่นฐานประเภทนี้ มักจะทำลายโบราณสถานและหลักฐานของเมืองโบราณ โดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เมืองในลักษณะนี้มีตัวอย่างของเมืองเช่น อยุธยา ลพบุรี เชียงใหม่ เป็นต้น เมืองในลักษณะนี้จะถูกทำลายลงอย่างรวดเร็วและรุนแรง มีทั้งการถูกบุกรุกทำให้เมืองเปลี่ยนแปลงจนถึงใจกลาง หรือแกนเมือง(Core Area)แต่ยังเหลือโบราณสถานและอาคารสำคัญในอดีต เช่น พิมาย เมืองถูกทำลายจนไม่เหลือแกนเมือง โบราณสถานและหลักฐานต่างๆกระจายกันอยู่เป็นกลุ่ม เช่น เมืองเชียงใหม่ และการทำลายอีกประเภทในเมืองโบราณบางเมืองจะถูกทำลายจนไม่อาจมองเห็นภาพของเมืองได้ว่า เคยเป็นเมืองโบราณหรือเมืองประวัติศาสตร์ เช่น เมืองบุรีรัมย์

1.3 เมืองที่มีพัฒนาการจากอดีตถึงปัจจุบัน(Living Ancient/Historic City) คือ เมืองโบราณหรือเมืองประวัติศาสตร์ที่มีการใช้งานสืบเนื่องมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน แสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรือง ตกต่ำ การฟื้นฟู แต่เมืองก็พัฒนามาตามเวลา แต่เมืองเหล่านี้ต้องเผชิญกับความเสื่อมโทรมหรือถูกทำลายเนื่องเมืองทางประวัติศาสตร์ในหลายลักษณะ เช่น

- การขาดการนำในทางเศรษฐกิจ ที่เหมาะสมกับสภาพของเมือง ทำให้ประชากรภายในเมืองอพยพออกจากเมือง ทิ้งเมืองให้เสื่อมสภาพ

- ระบบเศรษฐกิจของเมืองมีความคั่งตัวสูงเกินไปเป็นสาเหตุโดยตรงที่ต้องรื้อถอนอาคาร สิ่งก่อสร้างในอดีต เพื่อสร้างอาคารใหม่ที่อำนวยความสะดวกได้มากกว่า แต่การสร้างอาคารขึ้นมาใหม่ไม่ได้คำนึงถึงความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและบรรยากาศของเมือง (Urban Environment)

- จำนวนประชากรไม่คงที่ ความไม่สะดวกสบายในระบบการคมนาคมขนส่ง ทำให้ประชากรย้ายออกจากศูนย์กลางของเมือง ทิ้งให้ศูนย์กลางของเมืองเป็นศูนย์กลางประวัติศาสตร์ที่ถูกทิ้งร้าง

- การปรับตัวเมืองเก่า ให้ใช้ได้กับสภาพการพัฒนาแบบใหม่ ในประโยชน์ใช้สอยใหม่การเพิ่มปริมาณระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการทางสังคม เป็นผลให้รูปแบบ ลักษณะ และบรรยากาศของเมืองเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

1.4 เมืองที่ถูกทิ้งร้างไปในช่วงเวลาหนึ่ง แล้วถูกนำกลับมาใช้ใหม่ในยุคประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน เมืองในลักษณะนี้จะมีหลักฐานการพัฒนา 2 แบบ คือ

- ลักษณะเมืองในยุคโบราณแล้วหยุดพัฒนาการไป ต่อมามีการกลับเข้าไปตั้งถิ่นฐานใหม่ในยุคประวัติศาสตร์ และทำให้เมืองมีพัฒนาการจากยุคประวัติศาสตร์มาจนถึงปัจจุบัน

- การกลับไปเข้าไปตั้งถิ่นฐานใหม่โดยชนกลุ่มใหม่ อารยธรรมใหม่ ส่วนใหญ่มักปรากฏในยุโรป

2. ย่านประวัติศาสตร์ (Historic District / Historic Centre) ย่านประวัติศาสตร์ หมายถึง พื้นที่ส่วนหนึ่ง ส่วนใดของเมืองซึ่งมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์หรือทางโบราณคดี ประกอบไปด้วยอาคารและองค์ประกอบทางประวัติศาสตร์ หรือแหล่งโบราณคดีหลายแห่งรวมกันเป็นพื้นที่หนึ่ง ซึ่งจำแนกได้ ดังนี้

ก. ย่านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม

(Historic / Architectural District)

ข. ย่านประวัติศาสตร์พาณิชย์กรรม (Commercial District)

ค. ย่านประวัติศาสตร์อุตสาหกรรม

(Industrial District)

ง. ย่านประวัติศาสตร์ชนบท (Rural District)

จ. เขตพื้นที่ทางโบราณคดี (Archeological District)

ในการพิจารณาย่านประวัติศาสตร์ ที่มีสาระสำคัญทางประวัติศาสตร์นั้น จะประกอบด้วยกลุ่มอาคาร (Group of Buildings) หรือโครงสร้างของย่าน (Structure) โดยอาศัยข้อมูลทางประวัติเป็นตัวชี้นำไปสู่ความเป็นเอกลักษณ์และสมบัติที่ทรงคุณค่าและเปี่ยมไปด้วยคุณภาพ (Aesthetic Qualities) ของพื้นที่หรือท้องถิ่นนั้นๆ

3. กฎบัตรสากลว่าด้วยการอนุรักษ์เมืองประวัติศาสตร์ และย่านประวัติศาสตร์ในเมือง (International Charter For The Conservation of Historic Town and Urban Area) มีใจความสำคัญ ดังนี้ (เอกสารกองโบราณคดีหมายเลข 1 /2532)

1. ทุกชุมชนเมือง ไม่ว่าชุมชนนั้นจะค่อยๆพัฒนาตามกาลเวลา หรือ ใจที่จะสร้างขึ้นมา ล้วนเป็นการแสดงให้เห็นถึงสังคมที่แตกต่างกันไปตามประวัติศาสตร์ของชุมชนนั้น

2. กฎบัตรนี้จะเกี่ยวพันถึงย่านประวัติศาสตร์ต่อพื้นที่ในเมือง ทั้งเมืองเล็กและเมืองใหญ่และย่านประวัติศาสตร์ในกลางเมือง หรือเพียงส่วนหนึ่งของเมือง ที่รวมกับพื้นที่แวดล้อมโดยธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งให้คุณค่าทางวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนหรือเมืองด้วย

3. ในการเผชิญหน้ากับสถานการณ์ที่รุนแรง นำไปสู่ การสูญเสียคุณค่าทางวัฒนธรรม สังคม และความมั่นคงทางเศรษฐกิจ International Council on Monument and Sites (ICOMOS) เห็นความจำเป็นในการมีกฎบัตรสากล ว่าด้วยการอนุรักษ์เมืองประวัติศาสตร์ และย่านประวัติศาสตร์ในเมืองนั้น เพื่อสนับสนุน "กฎบัตร สากลว่าด้วยการอนุรักษ์และปฏิสังขรณ์โบราณสถานและพื้นที่สำคัญ" หรือ "กฎบัตรเวนิซ" (The Venice Charter) กล่าวถึงการอนุรักษ์ หลักการ วัตถุประสงค์ และวิธีการ ที่จำเป็นต่อการ อนุรักษ์ย่านประวัติศาสตร์ในเมือง

4. การปกป้องคุ้มครอง และการมีบทบาทร่วมสมัยของ พื้นที่ประวัติศาสตร์ ให้มีการปรับตัวให้สอดคล้องกับชีวิตปัจจุบัน

2.2.4 **ศิลปกรรมและวัฒนธรรมประเพณี (Art and Culture)** ใต้แก งาน ศิลปกรรมแขนงต่างๆ ทั้งประติมากรรมจิตรกรรม หรือเป็นส่วนหนึ่ง ส่วนใดของงานสถาปัตยกรรม รวมทั้งกิจกรรม (Activities) ประเพณี (Custom) ฯลฯ ทั้งสองประเภทจะเป็นองค์ประกอบ ย่อยๆในการอนุรักษ์ เป็นสิ่งที่มองเห็นและจับต้องได้ยากเพราะบางสิ่งอาจเป็นความเชื่อของชุมชน แต่จะเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงวิถีชีวิต (Way of Life) และคุณภาพชีวิต (Quality of Life) ของ ชุมชน ที่เป็นส่วนหนึ่งที่ก่อให้เกิดเอกลักษณ์ของชุมชน

ทั้งรูปแบบสถาปัตยกรรม โบราณสถาน อนุสรณ์สถาน ศิลปกรรม วัฒน ธรรมประเพณี รวมไปถึงชุมชน ย่าน หรือเมืองประวัติศาสตร์ ล้วนเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่จะ ช่วยเสริมสร้างให้เห็นถึงความเป็นที่ถิ่น ความเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนหรือเมืองที่ต่างออกไป จากชุมชนอื่นๆ โดยที่ "เอกลักษณ์" นั้นสามารถอธิบายได้หลายอย่าง

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ.2525 ให้ความหมายของคำว่า เอกลักษณ์ คือ ลักษณะที่เหมือนกัน หรือ ร่วมกัน ตรงกับภาษาอังกฤษในคำว่า *identity*

Burke (อ้างจาก จารุณี ศิริมังคลา, 2532: หน้า 40) ได้ให้ความ หมายของคำว่า เอกลักษณ์ของเมือง (Character of Town) หมายถึง ลักษณะเฉพาะของ เมืองซึ่งเกิดจากภาพรวม จินตภาพของการรวมกันของกลุ่มอาคาร (Building Fabric) รูป แบบของเมือง โครงข่ายถนน (Pattern of Road) รวมทั้งบรรยากาศของชุมชน ลักษณะและ กิจกรรมของสังคม เศรษฐกิจ ตลอดจนอิทธิพลจากภูมิประเทศและนโยบายทางการเมือง หรือ หมายถึง ลักษณะพิเศษที่ทำให้เมืองแตกต่างไปจากเมืองอื่น

Lynch ให้ความหมายของคำว่า เอกลักษณ์ (Identity) ว่า สิ่งต่างๆ ประกอบกันเป็นเมือง ต่างปรากฏในลักษณะที่มีความเป็นตัวของตัวเอง และต่างเป็นสิ่งที่แยกจากกันได้โดยมีสัญญาณชี้แนะปรากฏอยู่

ตามแนวคิดของการอนุรักษ์แรกเริ่ม จะให้ความสำคัญในการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมไว้ค่อนข้างมากเพราะอาคาร สิ่งก่อสร้าง สถาปัตยกรรมต่างๆ จะเป็นอาคารที่มีความมั่นคงแข็งแรง ความคงทนต่อการเสื่อมสลายทางธรรมชาติมีสูงกว่าสิ่งประดิษฐ์ประเภทอื่น และสามารถใช้งานสถาปัตยกรรมเป็นเครื่องบ่งบอกถึงพัฒนาการของชุมชนและยุคสมัยต่างๆ ได้ อีกทั้ง ยังเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนนั้นๆ เช่น วิหารโถง ฝ้าย้อย เป็นรูปแบบงานสถาปัตยกรรมของชุมชนล้านนาในสมัยราชวงศ์มังราย เป็นต้น ต่อมาแนวทางในการอนุรักษ์ได้เปลี่ยนแปลงไป ให้ความสำคัญกับองค์ประกอบโดยรวมของสถาปัตยกรรมนั้นๆ ปรากฏออกมาในรูปของการอนุรักษ์ความต่อเนื่องของอาคาร สิ่งแวดล้อมโดยรวมของอาคาร ไปจนกระทั่งถึงการอนุรักษ์ต่อเนื่องทั้งชุมชน ในขณะที่เดียวกันบทบาทของอาคาร หรือสถาปัตยกรรมที่มีต่อชุมชนนั้นๆ ยังขึ้นอยู่กับการใช้สอยของชุมชนที่ก่อให้เกิดศิลปกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกันกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน เช่น การอนุรักษ์วัดและชุมชนโดยรอบวัดโบราณ ที่ยังมีการดำเนินกิจกรรมทางศาสนาอยู่อย่างต่อเนื่อง ยังคงมีการสร้างศิลปกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับกิจกรรมทางศาสนา วัดก็ยังคงมีบทบาทในการเป็นศูนย์กลางทางกิจกรรมทางสังคมของชุมชนนั้นๆ การอนุรักษ์จึงได้ขยายวงกว้างขึ้นมากกว่าการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมหลังเดียว

ดังนั้น แนวทางในการอนุรักษ์ชุมชนจึงมีความหมายในทางกว้างมากกว่าการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมเพียงหลังเดียว หรืองานศิลปกรรมชิ้นใด ชิ้นหนึ่ง เพื่อให้เป็นตัวแทนหรือเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน แม้จะใช้เป็นตัวแทนของยุคสมัยหรือเอกลักษณ์ของชุมชนนั้นๆ ได้ แต่อาจจะไม่มีคุณค่าทางจิตใจต่อชุมชนมากไปกว่าของเก่าที่เก็บไว้ศึกษาในพิพิธภัณฑ์ ทั้งนี้เพราะชุมชน คือการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์บนพื้นผิวโลกในบริเวณใด บริเวณหนึ่ง ในการครอบครองพื้นที่ของมนุษย์จะตั้งอยู่บนพื้นฐานของการสมาคม การติดต่อสัมพันธ์กันในด้านต่างๆ ซึ่งในระยะเวลาของการตั้งชุมชนและการพัฒนาการของชุมชน ย่อมทิ้งร่องรอยต่างๆ ไว้เป็นหลักฐานบนพื้นผิวโลกทั้งในด้านรูปธรรมและนามธรรม ข้อจำกัดทางภูมิประเทศ ภูมิอากาศ จะเป็นตัวกำหนดรูปแบบของชุมชนต่างๆ รวมไปถึงหลักฐานและร่องรอยที่ปรากฏแก่ชุมชนนั้นๆ

จึงอาจกล่าวได้ว่า ชุมชนที่มีวิวัฒนาการมาช้านาน มีการแสดงออกของมนุษย์ในชุมชนในด้านต่างๆ มากมาย การศึกษาคุณค่าของชุมชนเพื่อการอนุรักษ์นั้นจึงไม่อาจเลือกอนุรักษ์เพียงสิ่งหนึ่งสิ่งเดียวได้ แต่จะต้องประกอบไปด้วย

1. สถาปัตยกรรม ได้แก่ อาคารเดี่ยว กลุ่มอาคาร และอาคารต่อเนื่อง
2. อนุสรณ์สถาน ได้แก่ โบราณสถาน แหล่งโบราณคดีทางธรรมชาติและความสำคัญทางประวัติศาสตร์
3. ชุมชน ได้แก่ ชุมชนที่ยังมีชีวิต เมืองและย่านประวัติศาสตร์ ชุมชนโบราณหรือเมืองร้าง
4. ศิลปกรรมและวัฒนธรรมประเพณี ได้แก่ ศิลปวัตถุ ศิลปกรรม กิจกรรมทางวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน

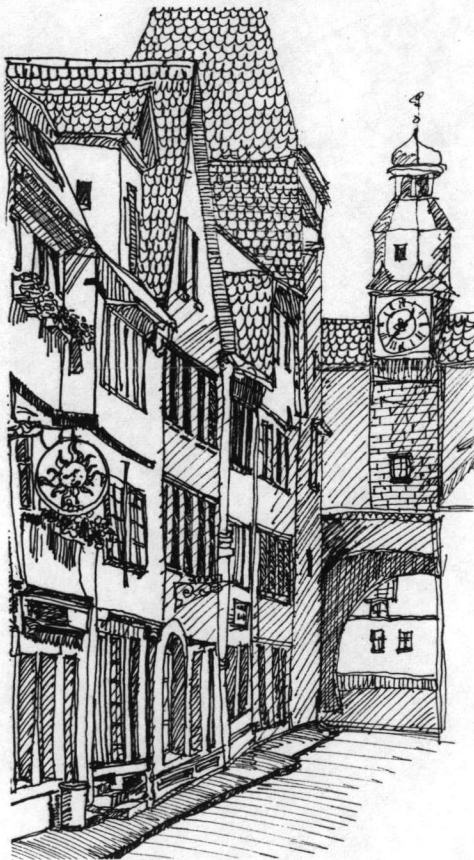
2.3 ขนาดของการอนุรักษ์ (Scale of Preservation Action)

การอนุรักษ์ชุมชน โดยความหมายแล้วคือ การอนุรักษ์สิ่งที่ปรากฏอยู่ในชุมชน ที่มีความแตกต่างมีเอกลักษณ์เฉพาะของชุมชน และเป็นสิ่งที่แสดงถึงวิถีชีวิตตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันสืบเนื่องกันมาของประชากรในชุมชน ซึ่งการอนุรักษ์นั้นอาจเป็นการอนุรักษ์ทั้งชุมชน อนุรักษ์เพียงบางส่วน แต่ในความเป็นจริงในทางปฏิบัตินั้นบางครั้งไม่สามารถกระทำได้

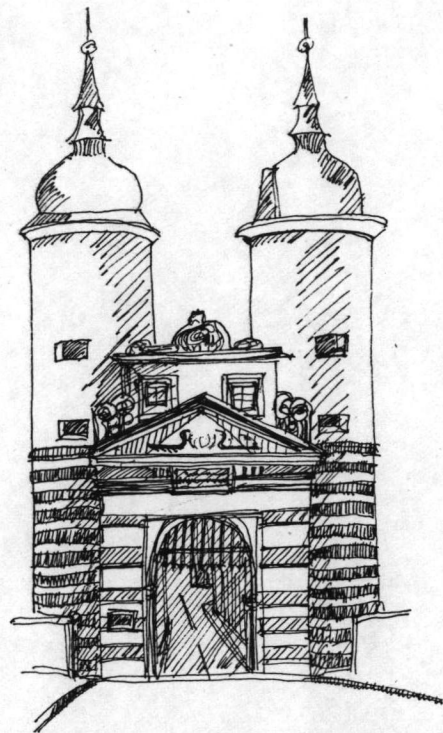
Workett (Workett, 1969:p. 42-56) กล่าวไว้ใน Character of Town ว่าการอนุรักษ์เราไม่สามารถอนุรักษ์ เก็บหรือรักษาทุกสิ่งทุกอย่างเอาไว้ได้ทั้งหมดเพราะแต่ละเมือง แต่ละชุมชนล้วนมีข้อจำกัดที่แตกต่างกันไปทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ประชากร และอื่นๆ ซึ่งมาพร้อมกับการพัฒนาและวิวัฒนาการที่ไม่หยุดนิ่งของชุมชน จะต้องยอมให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงบ้าง เพื่อความเหมาะสมในด้านต่างๆ จึงจำเป็นต้องเลือกอาคารเลือกย่าน ที่เหมาะสำหรับการเป็นตัวแทนและเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน

Catanese (Catanese, 1979:p.304-309) ได้ให้แนวทางในการเลือกขนาดของการอนุรักษ์ให้เหมาะสมกับชุมชน สอดคล้องกับการพัฒนาต่างๆ โดยแบ่งกลุ่มของขนาดการอนุรักษ์ไว้ 7 กลุ่มด้วยกัน คือ

1) Fragment คือ ชิ้นส่วนซึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่ง ส่วนใดของสถาปัตยกรรม ที่ยังหลงเหลืออยู่ ในขณะที่องค์ประกอบใหญ่ได้เสื่อมสลายไปตามกาลเวลา หรือถูกทำลายเหลือเพียงสถาปัตยกรรมบางส่วน รวมทั้งประติมากรรม เช่น ชิ้นส่วนของอาคาร โบราณสถาน ประกอบไปด้วย ด้านหน้าอาคาร (facade) ประตูเมือง (city gate) กำแพงเมือง (city wall)

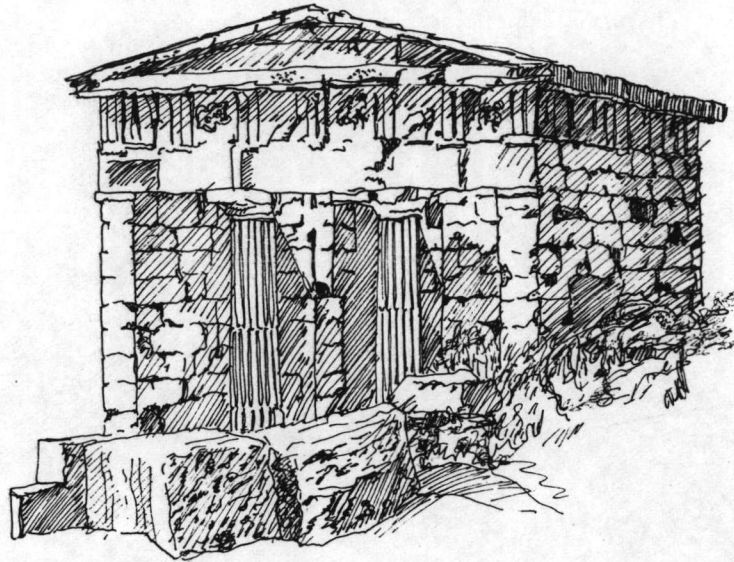

ภาพที่ 2.5 Facade

ภาพที่ 2.4 City Gate
(The Gate of Heidelberg)

2) Building คือ อาคารทั้งหลัง เช่น บ้าน วัด โบสถ์ โรงละคร

ภาพที่ 2.6 Building at Delphi

ภาพที่ 2.7 Street Scope

3) Street Scope

เป็นการเก็บรักษาถนนทั้งสาย เพื่อรักษา side walk แต่ภายในอาคาร อาจจะเปลี่ยนหน้าที่ใช้สอย เพื่อการรักษาภูมิทัศน์ของถนนทั้งสายให้มีความต่อเนื่องกัน ของรูปแบบอาคารที่อาจจะร่วมสมัยเดียวกัน ใช้วัสดุคล้ายกันมีรูปแบบอาคารเหมือนกัน เป็นต้น การเก็บรักษาในรูปของ street scope จะต้องประกอบไปด้วย ถนน และอาคารด้านหน้าถนน (facade)

4) Neighborhoods คือ ชุมชนที่ยังมีกิจกรรม มีวิถีชีวิตที่ดำเนินอยู่ร่วมกับชุมชนนั้นมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

5) District ย่านที่มีเอกลักษณ์ของตัวเอง หรือเป็นย่านที่มีกิจกรรมแตกต่างไปจากย่านอื่น เช่น ย่านท่าพระจันทร์ ย่านเยาวราช

6) Skyline การรักษาเส้นขอบฟ้า ในกรณีที่ไม่สามารถรักษาย่านทั้งย่านได้ เหลือเพียงอาคารเดี่ยวโดดๆ จึงต้องรักษาแนวเส้นขอบฟ้าเดิมไว้โดยรอบ ไม่ให้เกิดอาคารหรือสิ่งปลูกสร้างอื่นขึ้นมาบดบังอาคารเดิมทำให้เสียแนวเส้นขอบฟ้าของอาคารนั้นๆ

ภาพที่ 2.8 Oxford Skyline

7) Village & Town เป็นการรักษาเมืองทั้งเมือง เช่น เกาะรัตนโกสินทร์

อยุธยา

ภาพที่ 2.9 Village & Town

นอกจากแนวทางในการพิจารณาเลือกอนุรักษ์ชุมชนให้เหมาะสมกับขนาดทั้ง 7 ประการของ Catanese แล้ว ในการปฏิบัติตามแนวทางการอนุรักษ์จะต้องคำนึงถึงหลักดังต่อไปนี้ ประกอบกัน คือ

1. การอนุรักษ์ศูนย์กลางทางประวัติศาสตร์ ควรพิจารณาถึงสภาพและฐานะที่เป็นอยู่จริง รวมไปถึงปัญหาโดยรวมที่เกี่ยวข้อง ทั้งด้านสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ สิ่งแวดล้อมทางสังคม ปัญหาของชุมชนด้านต่างๆ เช่น การจราจร เป็นต้น

2. การวางแผนอนุรักษ์ศูนย์กลางทางประวัติศาสตร์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของเมือง ควรคำนึงและยึดหลักทางผังเมือง โดยอาศัยจากการวิเคราะห์ข้อมูล การให้ความสำคัญกับคุณค่าทางประวัติศาสตร์ภายในชุมชน

3. ขั้นตอนในการอนุรักษ์ควรมีการศึกษาอย่างละเอียด

4. วิธีการอนุรักษ์ที่ดีที่สุด คือ การปรับสภาพของสิ่งที่จะอนุรักษ์ให้ดำรงอยู่ได้ในสภาพสังคมและเศรษฐกิจปัจจุบัน

5. การดำเนินการอนุรักษ์ต้องเคารพต่อกฎเกณฑ์เดิมของงานในแต่ละสมัยบางครั้งจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงบ้างเพื่อประโยชน์ที่ต่างออกไป จึงจำเป็นต้องศึกษาส่วนต่างๆอย่างละเอียดและเลือกรักษาเฉพาะส่วนที่สำคัญจริงๆ ส่วนที่เหลืออาจจะตัดออกไป ถ้าทำให้เสื่อมต่อคุณค่าของรูปทรงและองค์ประกอบโดยรวม

6. การปรับสภาพเมืองเก่าให้มีชีวิตขึ้น บางครั้งจำเป็นต้องใช้แนวความคิดและวิธีการสมัยใหม่ แต่ต้องคำนึงถึงความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางประวัติศาสตร์

7. การดำเนินการอนุรักษ์ ควรจะได้รับความร่วมมือจากหน่วยการวางแผนของเมือง เช่น สำนักผังเมือง ผู้เชี่ยวชาญในสาขาที่เกี่ยวข้อง แต่ที่สำคัญที่สุด คือการสร้างสามัญสำนึกแก่คนในชุมชนให้เห็นถึงความสำคัญ และคุณค่าของสิ่งที่จะอนุรักษ์

2.4 เกณฑ์ในการอนุรักษ์ (Criteria of Conservation)

ในการอนุรักษ์ไม่ว่าจะเป็น ชุมชน สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ สารสำคัญของการอนุรักษ์มิใช่เพียงเป็นของเก่าแล้วจะต้องอนุรักษ์ไปทุกสิ่งทุกอย่างซึ่งไม่สามารถกระทำได้ในทางปฏิบัติ เพราะของเก่าบางอย่างอาจจะไม่มีคุณค่าสำหรับการอนุรักษ์ ดังที่ Workett ได้กล่าวไว้ว่า " การอนุรักษ์ ไม่สามารถที่จะเก็บรักษาเอาไว้ได้ทั้งเมือง ทั้งนี้เพราะมีข้อจำกัดเป็นจำนวนมากที่ทำให้การอนุรักษ์ไม่สามารถทำได้เต็มที่ บางครั้งการอนุรักษ์ต้องยอมเปลี่ยนแปลงบางสิ่ง บางอย่างบ้างเพื่อความเป็นไปได้ทั้งหมด "

ในขณะที่การอนุรักษ์ ยังต้องจำกัดขนาดในการอนุรักษ์เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ และด้านอื่น ซึ่งจำกัดอยู่ด้วยเงื่อนไขทางกาลเวลาเป็นปัจจัยหลัก จึงจำเป็นที่จะต้องมีการกำหนดเพื่อพิจารณาคุณค่าของสิ่งที่จะอนุรักษ์ เกณฑ์หลักที่คำนึงถึงคือสิ่งที่จะอนุรักษ์จะต้องมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม โบราณคดี และวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนนั้นๆ โดยมีความสำคัญในการเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ต่างๆทางประวัติศาสตร์ที่ให้ประโยชน์ หรือข้อมูลที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ หรือก่อนประวัติศาสตร์ หรือเกี่ยวพันชีวิตความเป็นอยู่ กิจกรรมประเพณีของคนในอดีตที่มีลักษณะเฉพาะตัว

Catanese (Catanese, 1979:p. 309-313) ได้เสนอเกณฑ์ในการอนุรักษ์ไว้ 6 ประการ ด้วยกัน คือ

1. **Aesthetic** มีความงาม โดยที่สิ่งทีอนุรักษ์นั้นมีความงามเป็นที่ยอมรับ
2. **Typical** มีความเป็นแบบแผน สามารถเป็นตัวแทน(representative) ซึ่งสิ่งเดียวกันหรือคล้ายกันไม่เหลือไว้ให้ศึกษาหรืออ้างอิงถึงได้แล้ว
3. **Scarcity** เป็นสิ่งที่หายาก เหลือเพียงชิ้นเดียวหรือเป็นชิ้นสุดท้าย
4. **Historical Roles** เป็นสิ่งที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ในการบอกเล่าเรื่องราว
5. **Protection of adjacent area** เพื่อรักษาความต่อเนื่องของพื้นที่ป้องกันบริเวณต่อเนื่องโดยรอบไม่ให้ถูกทำลายถึงสิ่งที่จะอนุรักษ์
6. **Superative** มีความเป็นที่สุด ซึ่งอาจจะไม่มีคุณค่าทางความงาม แต่มีความเป็นที่สุด เช่น เก้าที่สด

นอกจากนี้ เกณฑ์ในการอนุรักษ์ ที่จะต้องนำมาพิจารณาประกอบกันกับเกณฑ์ที่ใช้พิจารณาในด้านอื่นๆคือ เกณฑ์ในการพิจารณาคุณค่าทางสถาปัตยกรรม เพราะสถาปัตยกรรมเป็นหลักฐานที่คงทนถาวร และเห็นเป็นรูปธรรมในการอนุรักษ์มากที่สุด ซึ่งสรุปแนวความคิดของ บัณฑิต จุลาสัย (บัณฑิต จุลาสัย ,2532:หน้า 25-27) และ Alan Dobby (Dobby, 1976:p.33-34) ซึ่งได้เสนอเกณฑ์ในการเลือกอนุรักษ์งานสถาปัตยกรรมไว้ ดังนี้

- (1) งานสถาปัตยกรรมนั้นมีคุณค่าดีเด่นทางศิลปะ (Work of Art) เป็นสิ่งก่อสร้างที่มีคุณลักษณะดีเด่นทางศิลปะ ความงามด้านรูปทรง สีสรร และองค์ประกอบศิลป์
- (2) งานสถาปัตยกรรมนั้นแสดงให้เห็นถึงความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ในศาสตร์ของสถาปัตยกรรม สะท้อนความคิดสร้างสรรค์ของผู้ออกแบบที่แตกต่างจากที่เคยมีอยู่ เช่น บ้านวิลล่าชาวอย ของเลอคอร์บูซีเอ กล่าวโดยสรุป คือเป็นงานที่หายากและแปลกประหลาด

- (3) งานสถาปัตยกรรมแสดงออกถึงความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยี เป็นส่วนเชื่อมต่อ หรือ ตัวอย่างของพัฒนาการทางด้านเทคนิควิทยา เช่น หอไอเฟล
- (4) งานสถาปัตยกรรมเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์แห่งชาติ เป็นอาคารสำคัญทางประวัติศาสตร์ เป็นตัวแทนของวัฒนธรรมหรือยุคสมัยในประวัติศาสตร์
- (5) เกี่ยวข้องกับบุคคลสำคัญหรือเหตุการณ์สำคัญ ซึ่งเป็นตัวแทนความคิด หรือ อุดมคติของคนในสังคมนั้นๆ
- (6) มีความสำคัญต่อชุมชนในท้องถิ่นต่างๆ เพื่อสร้างความต่อเนื่องของพื้นที่ และชุมชน
- (7) เป็นงานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในภูมิภาคหรือในชุมชนนั้นๆ สะท้อนให้เห็นถึง วิวัฒนาการของชุมชน และแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชนนั้น
- (8) สถาปัตยกรรมเป็นส่วนสนับสนุนภูมิทัศน์และสภาพแวดล้อมคือ อาคาร หรือ กลุ่มอาคาร ที่อยู่บริเวณข้างเคียงของอาคารสำคัญ หากเปลี่ยนแปลงไปอาจทำให้คุณค่าของอาคารสำคัญด้อยลงไป

2.5 ระดับของการอนุรักษ์ (Degree of Intervention)

การอนุรักษ์ มีหลายระดับขึ้นอยู่กับสภาพโครงสร้างของอาคารหรือสภาพแวดล้อมนั้นๆ ซึ่งจะต้องนำมาพิจารณาเป็นส่วนใหญ่ บางครั้งอาจจะใช้หลายระดับในคราวเดียวกัน การแทรกแซงหรือระดับของการอนุรักษ์ แยกออกเป็น 7 ระดับ คือ

- 1) การป้องกันการทรุดโทรม หรือการอนุรักษ์โดยทางอ้อม (Prevention of Deterioration or Indirect Conservation) คือ การควบคุมสภาพแวดล้อม หรือ การป้องกันการเสื่อมโทรม โดยตรวจสภาพอย่างสม่ำเสมอ
- 2) การสงวนรักษา (Preservation) เป็นการรักษาสภาพวัตถุให้คงสภาพที่เป็นอยู่ไม่ให้เกิดทรุดโทรมไปจากเดิมหรือหมดสภาพเดิมไป มีเหตุผลสำคัญในการอนุรักษ์ คือ การคงไว้ซึ่งการเป็นสัญลักษณ์ (Symbolic) ของเหตุการณ์ เช่น การรักษาเมืองอิโรxima
- 3) การเสริมความมั่นคง (Consolidation) เรียกได้ว่าเป็นการอนุรักษ์โดยตรง (Direct Conservation) การเพิ่มเติมหรือเสริมวัสดุเพื่อประสานหรือรับน้ำหนักโครงสร้างเพื่อให้โครงสร้างคงทน หรือโยงยึดโครงสร้างให้เป็นอันเดียวกัน
- 4) การปฏิสังขรณ์ (Restoration) เรียกได้ว่า " back to the original condition " เป็นลักษณะของการก่อสร้าง รวบรวมชิ้นส่วนที่หักพังของโบราณสถาน

หรือสถาปัตยกรรมขึ้นมาประกอบใหม่โดยเคารพวัตถุประสงค์เดิม

5) การจำลองแบบ (Reproduction) เป็นการจำลองงานขึ้นมาใหม่เพื่อเลียนแบบและต่อเติมส่วนที่เสียหายไป หรือเคลื่อนย้ายต้นแบบไปยังที่ที่เหมาะสมแล้วจำลองแบบมาแทน เพื่อป้องกันการเสื่อมสลายที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางสภาพแวดล้อมด้านต่างๆ

6) การสร้างขึ้นมาใหม่ (Reconstruction) การสร้างอาคารประวัติศาสตร์หรือเมืองขึ้นมาใหม่เพราะอาคารเหล่านั้นพังทลายหรือสูญหายไปเพราะ ไฟ สงคราม หรือแผ่นดินไหว โดยใช้วัสดุสมัยใหม่แต่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความถูกต้องของหลักฐานทางประวัติศาสตร์

7) การประยุกต์ใช้สอย (Re-evaluation/Rehabilitation) วิธีการอนุรักษ์ที่ดีที่สุดนั้น คือ การนำอาคารนั้นมาใช้สอยโดยปราศจากการเปลี่ยนแปลงอาคาร แต่หน้าที่ใช้สอยอาจเปลี่ยนแปลงไป นอกจากจะเป็นการรักษาคุณค่าทางประวัติศาสตร์แล้วยังเป็นประโยชน์ในทางเศรษฐกิจอีกด้วย

แนวความคิดด้านองค์ประกอบชุมชน

ชุมชนแต่ละชุมชนมีลักษณะที่ต่างกันไป ย่อมมีวิวัฒนาการต่างกันทั้ง ประชากร กิจกรรม วิถีชีวิต รวมไปถึงความแตกต่างที่เกิดขึ้นจากสภาพแวดล้อมทางกายภาพและอิทธิพลทางธรรมชาติ จึงทำให้เมืองและชุมชน เปรียบเสมือนงานศิลปะที่สร้างขึ้นในสภาพแวดล้อมซึ่งเราสามารถสัมผัสงานศิลปะในธรรมชาตินี้ได้ด้วยการมอง เมืองในองค์ประกอบด้านต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในสภาพแวดล้อมของ เมืองนั้นๆ และองค์ประกอบที่ปรากฏเหล่านั้นเองที่สร้างความแตกต่างให้กับชุมชนแต่ละชุมชนที่แสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว

เอกลักษณ์ของเมืองที่ปรากฏออกมาทั้งที่เป็นนามธรรม เช่น ชนบทธรรมเนียมประเพณีปฏิบัติในชุมชน วิถีชีวิต ความเชื่อ หรืออื่นๆ และในทางรูปธรรม ซึ่งปรากฏออกมาให้เห็นในด้านการวางผังเมือง ผังชุมชน สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และอื่นๆ มักจะเกี่ยวเนื่องกันอยู่จนไม่อาจแยกประเด็นเพื่อจะศึกษาเพียงด้านใดด้านหนึ่งได้

คุณค่าของแต่ละชุมชน องค์ประกอบหนึ่งที่ทำให้เกิดคุณค่าที่คนในชุมชนเกิดความภาคภูมิใจในชุมชนของตนคือ เอกลักษณ์เฉพาะของชุมชนนั้นๆ ทั้งเอกลักษณ์ที่แสดงออกมาในทางด้านกายภาพสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง และอื่นๆ เป็นสาเหตุอีกประการหนึ่งที่กระบวนการอนุรักษ์ไม่อาจที่จะดำเนินการได้อย่างโดดเดี่ยวภายใต้ความรับผิดชอบของฝ่ายหนึ่ง ฝ่ายใด ไม่ว่าจะเป็น

นักวางผัง นักอนุรักษ์ สถาปนิก หรือนักออกแบบชุมชน ในการอนุรักษ์เอกลักษณ์อันดั้งเดิมของชุมชนจำเป็นที่จะต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่าย ดังที่ Barnett (Barnett, 1974: p.275) กล่าวไว้ว่า นักวางผังเมือง (Urban Planner/City Planner) คือกลุ่มคนที่มีบทบาทในการกำหนดการใช้ที่ดิน การวางแผนใช้ทรัพยากรของชุมชน เพื่อความต้องการของชุมชนนั้นในอนาคต โดยส่วนใหญ่แล้วนักวางผังเมืองจะเป็นผู้ที่ขาดความเข้าใจในงานสามมิติ (three-dimension) หรือขาดความเข้าใจในธรรมชาติของงานสถาปัตยกรรม ทำให้การวางแผนการใช้ที่ดินออกมาในรูปแบบที่เหมือนกันหมดแทบจะไม่มีควมสร้างสรรค์อยู่ในงานการวางแผนนั้น

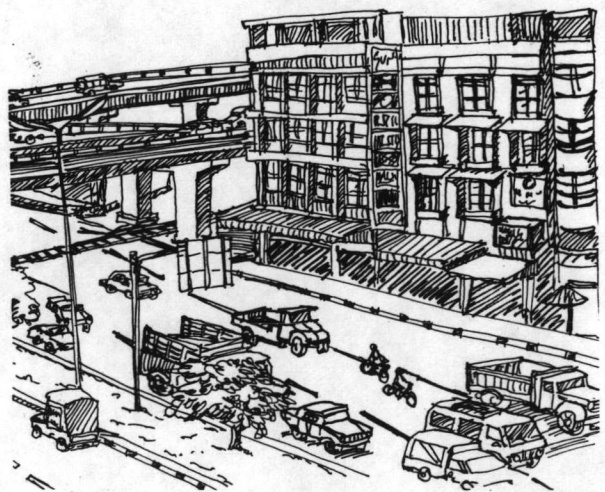
ส่วนสถาปนิก เป็นผู้มีหน้าที่ในการออกแบบอาคารและสถาปัตยกรรม มีความเข้าใจในธรรมชาติของการออกแบบอาคารให้สวยงามมากกว่านักวางผัง แต่บางครั้งอาจจะออกแบบโดยขาดความกลมกลืนกับสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะการออกแบบอาคารที่อยู่ในย่านประวัติศาสตร์ ดังนั้น ระหว่างกลุ่มคนทั้งสอง จำเป็นที่จะต้องมีการเข้ามาประสาน เพื่อมิให้การดำเนินงานออกแบบแต่อาคารเพียงอย่างเดียว หรือวางผังการใช้ที่ดินอย่างเดียวจนขาดความสุนทรีย์ในพื้นที่ ซึ่งเรียกกลุ่มนี้ว่า นักออกแบบชุมชนเมือง(Urban Designer)

ดังนั้น ในการอนุรักษ์ชุมชน จึงจำเป็นต้องใช้แนวคิดในด้านองค์ประกอบของชุมชน เข้ามาผสมผสานเพราะเมืองแต่ละเมือง ย่อมสร้างมโนภาพแก่ผู้คนที่แตกต่างกันไปตามประสบการณ์ของแต่ละบุคคลและสิ่งแวดล้อมที่บุคคลนั้นประสบ ซึ่งมโนภาพหรือจินตภาพแรกสุด คือความสัมพันธ์ของมนุษย์กับกายภาพของเมือง

Lynch(Lynch, 1967:p.47-48)

ได้ทำการศึกษา การสร้างจินตภาพของเมือง จากผู้คนที่พบว่าจะองค์ประกอบทางจินตภาพที่คนจดจำเมืองได้มี 5 ประการ ด้วยกันคือ

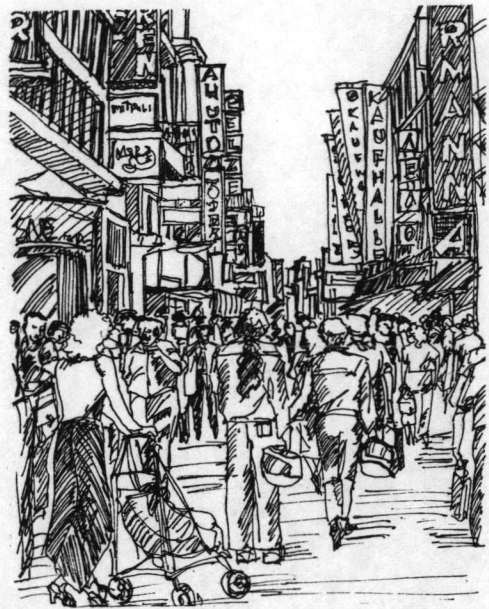
1. ทางสัญจร(Paths) หมายถึง เส้นทางสัญจรหลักและรอง ที่ผู้คนใช้สัญจรไปมา เมืองแต่ละเมืองจะมีโครงข่ายถนนหลายสาย ทั้งถนนสายประธาน และถนนซอย (Local Street) ซึ่งเป็นถนนขนาดเล็ก ที่เชื่อมกับถนนสายประธาน เส้นทางสัญจรจะมีส่วนสำคัญมากกับจินตภาพของชุมชนเพราะในขณะที่สัญจรผ่านเมืองในส่วนต่างๆ จะปรากฏ

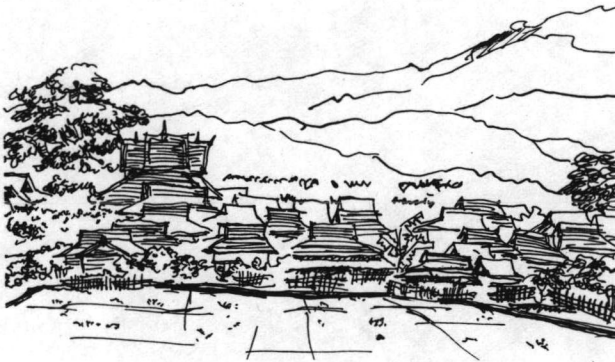
ภาพที่ 2.10 ทางสัญจร (Paths)

เมืองในส่วนสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นๆ ที่ถนนตัดผ่าน และยังมีส่วนในการกำหนดรูปร่างของเมืองด้วย

2. ย่าน (District) เมืองแต่ละเมืองจะต้องประกอบไปด้วยย่านต่างๆ ทั้งระดับละแวกบ้าน (neighborhoods) และย่าน (district) หลายๆ แห่งรวมเข้าด้วยกัน มีขนาดและรูปแบบของย่านแตกต่างกันไป เช่น ย่านการค้า ย่านพักอาศัย ฯลฯ ลักษณะทางกายภาพ รูปทรงอาคาร รูปแบบการสัญจร และกิจกรรมหลักของพื้นที่ ประเภทของประชากร จะสามารถบ่งบอกได้ถึงความเป็นย่านในบางครั้งย่านจะมีรูปทรงและขนาดที่ชัดเจน เช่น ย่านสยามสแควร์ หรืออาจจะไม่ชัดเจน แต่มีความสัมพันธ์ระหว่างย่านต่อย่านกลืนหายกันไป เช่น ย่านบางรัก

ภาพที่ 2.11 ย่าน (District)

ภาพที่ 2.12 ขอบเขต (Edges)

3. ขอบเขต (Edges)

เป็นแนวหรือเส้นกำหนดขอบเขตของย่านหรือบริเวณบางแห่งไม่มีขอบเขตชัดเจน เพราะมีการขยายตัวออกจากศูนย์กลาง จนผสมผสานกับย่านอื่นและบางแห่งอาจมีขอบเขตของสองย่าน บรรจบกัน ทำให้เป็นเส้นตะเข็บ (seam)

4. จุดสังเกต/ภูมิสัญลักษณ์ (Landmark) เป็นจุดสังเกตที่มีลักษณะเด่นภายในเมือง ที่ช่วยให้เมืองมีระบบในการมอง และการจดจำทิศทาง มีอยู่ 2 ลักษณะ คือ

4.1 ที่หมายตาระยะไกล (Distance Landmark) เป็นจุดสังเกตที่สามารถอ้างอิงได้ในระยะไกล มักมีขนาดใหญ่หรือสูงเด่นเป็นพิเศษ จะใช้เป็นจุดอ้างอิงสำหรับผู้ที่ไม่ได้อยู่ประจำถิ่นนั้นๆ ที่หมายตาระยะไกล ได้แก่ เจดีย์ ภูเขา ตึกระฟ้า

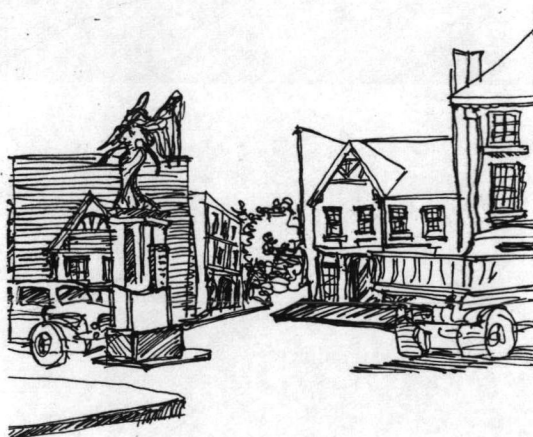

ภาพที่ 2.13 ที่หมายตาระยะไกล (Distance Landmark)

4.2 ที่หมายตาระยะใกล้

(Local landmark) เป็นจุดสังเกตสำหรับผู้
คนในชุมชนนั้นๆ มีขนาดเล็กและสามารถมอง
เห็นได้ในระยะใกล้ เช่น น้ำพุ อนุสาวรีย์

จุดสังเกต เป็นองค์ประ
กอบที่สำคัญของเมือง เพราะจะช่วยให้ผู้คน
สามารถกำหนดพื้นที่และตำแหน่งที่อยู่ของตัวเอง
ภายในเมืองได้ จุดสังเกตที่ดีจะต้องมองเห็น
ได้ชัดเจน และมีความกลมกลืนกับองค์ประกอบ
อื่นๆภายในชุมชน

ภาพที่ 2.14 ที่หมายตาระยะใกล้

(Local Landmark)

5. จุดรวมกิจกรรม (Nodes) มีลักษณะเป็นที่หมายตาหรือจุดสังเกตประเภทหนึ่ง แต่
ต่างกันที่เป็นจุดรวมกิจกรรมที่มีการเคลื่อนไหวของกิจกรรมอยู่ตลอดเวลา มีความชัดเจนในการ
เป็นศูนย์กลางของกิจกรรมในเมือง บางครั้งจุดศูนย์รวมและจุดสังเกตจะอยู่ในสถานที่เดียวกัน
เช่น บริเวณอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ

องค์ประกอบทางจินตภาพทั้ง 5 ประการ เป็นแนวการศึกษาที่จะช่วยทำให้มองเห็นภาพของเมืองหรือชุมชน มีความแตกต่างและมีเอกลักษณ์เฉพาะตน เพราะจินตภาพที่เกิดย่อมมาจากองค์ประกอบภายในชุมชนนั้นเมื่รายละเอียดปลีกย่อยที่จะแสดงถึงวิถีชีวิต กิจกรรมของคนในชุมชน ซึ่งเป็นประโยชน์ในการกำหนดคุณค่าของชุมชนในแง่ของจินตภาพของชุมชน และเพื่อประกอบกับการวางแผนอนุรักษ์ ในการกำหนดบริเวณเพื่อการอนุรักษ์ นอกจากนี้จะมีการกำหนดแนวทางและข้อจำกัดในการเปลี่ยนแปลง (discipline of change) โดยให้ความสำคัญในแง่ที่ว่า การอนุรักษ์ที่ดีที่สุด คือการใช้ประโยชน์ในปัจจุบันโดยไม่สูญเสียคุณค่าของสิ่งที่จะอนุรักษ์และยังสามารถดำเนินควบคู่ไปกับชีวิตประจำวันของผู้คน โดยการนำกลับมาใช้ใหม่ จะต้องคำนึงถึงความเป็นไปได้และเอกลักษณ์ของท้องถิ่น(Local Identity) เอกลักษณ์ของท้องถิ่นนี้เองที่เราอาจหาคุณค่าได้ในแง่ประวัติศาสตร์แล้ว จินตภาพของเมืองก็เป็นส่วนหนึ่งที่บ่งบอกถึงคุณค่าที่ใช้ในการอนุรักษ์

ในกระบวนการวางแผนจำเป็นต้องมีการออกแบบบริเวณสำหรับการอนุรักษ์ และแนวทางในการออกแบบชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ มีแนวทางในการพิจารณาเอกลักษณ์และองค์ประกอบที่สามารถมองเห็นข้อจำกัด และองค์ประกอบปลีกย่อยด้านต่างๆภายในชุมชน ที่บ่งชี้ถึงเอกลักษณ์เฉพาะตนของชุมชนนั้นๆ

Roy Woskett ได้ศึกษาวิธีการอนุรักษ์เมืองโดยหาแนวทางการใช้พื้นที่อย่างมีคุณค่าและคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของชุมชน ครอบคลุม ดังนี้

1. ความสัมพันธ์ของภูมิทัศน์เมือง (Town/Landscape Relationship)

ภูมิทัศน์เมืองเป็นสิ่งที่ใช้บ่งบอกถึงความเป็นเอกลักษณ์ของเมืองได้ โดยเรามักจะเข้าใจว่าขนาดของเมือง จำนวนประชากร รูปแบบอาคาร ลักษณะภูมิประเทศ ขอบเขต เป็นส่วนที่ช่วยกำหนดให้เมืองแต่ละเมืองมีเอกลักษณ์ของตัวเอง

ขนาดของเมือง เป็นองค์ประกอบหลักที่แสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของเมืองๆหนึ่ง เพราะในการเปลี่ยนแปลงของชุมชนหนึ่งชุมชนใด นับแต่การเป็นหมู่บ้านพัฒนาไปสู่ความเป็นเมือง จะดำเนินเนื่องอยู่ในภูมิทัศน์เฉพาะของชุมชนนั้น อีกทั้ง ยังเป็นสิ่งที่ใช้บ่งบอกได้ถึงประวัติศาสตร์ของชุมชนและพื้นที่ต่อเนื่อง เหตุผลในทางภูมิศาสตร์ในการตั้งชุมชน ขอบเขตของชุมชน และคุณค่าทางโบราณคดีของชุมชน รวมไปถึงการสะท้อนกลับทางทัศนียภาพของชุมชนในระดับต่างๆที่สายตามอง ความสัมพันธ์ของภูมิทัศน์เหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยกระตุ้นให้เกิดการจำได้ในมโนภาพต่อชุมชนนั้นๆ

2. อาคารสูงในเมือง (High Building)

ใจความสำคัญในองค์ประกอบนี้ คือ การพยายามควบคุมเส้นขอบฟ้า (skyline) และจุดรวมสายตา (focal point)

มาตรการเกี่ยวกับอาคารสูงสามารถทำได้ในสองระดับด้วยกัน คือ

- (1) การสร้างอาคารสูงขึ้นมาต้องคำนึงถึง เส้นขอบฟ้าเดิมของเมือง
- (2) การป้องกันวิวทัศนียภาพในเมือง มุ่งให้ความสำคัญในการอนุรักษ์พื้นที่ย่าน

ประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะการสร้างเกณฑ์ควบคุมขนาดของอาคารและเส้นขอบฟ้าของเมือง

ในย่านที่ชุมชนมีอาคารสูงที่เป็นสัญลักษณ์ของเมือง เช่น เจดีย์ การสร้างอาคารสูงขึ้นมาหรือการออกแบบอาคารต้องรับกับเส้นขอบฟ้าเดิมของอาคารที่มีคุณค่านั้น คือ ต้องไม่สร้างข่มทั้งขนาดและรูปทรง หรือสร้างให้มีเส้นขอบฟ้าคล้ายคลึงกัน เช่น อาคารอาจจะเป็นยอดแหลมสูง และไม่ควรจะสูงกว่าอาคารเดิม หรือเจดีย์ที่มีอยู่ ซึ่งการสร้างอาคารขึ้นมาใหม่นั้นไม่ควรที่จะใช้เหตุผลและข้อกำหนดทางเศรษฐศาสตร์มาเป็นเครื่องตัดสินใจ

Focal Point ในชุมชนหนึ่งๆอาจจะมียอดอาคารสูงที่เป็นจุดรวมสายตา หรือเป็นจุดสังเกต (landmark) ที่ดีของชุมชนคนใช้ถนนจะมีจุดหมายเหล่านี้ร่วมกัน ในการสร้างอาคารสูงขึ้นมาเพื่อรักษาความกลมกลืนในพื้นที่จึงมีความจำเป็นมาก โดยเฉพาะในเมืองขนาดเล็กการสร้างอาคารสูงข่มอาคารเดิม นอกจากจะไม่เป็นการสร้างจุดเด่นให้อาคารแล้วยังเป็นการสร้างความขัดแย้งให้กับพื้นที่โดยรอบ ในขณะที่การเกิดของอาคารสูงในเมืองใหญ่ในลักษณะเดียวกันจะสร้างความรู้สึกขัดแย้งน้อยกว่า และปรากฏผลกระทบที่ดีทางสายตามากกว่าอาคารสูงในเมืองขนาดเล็ก ดังนั้น การสร้างอาคารสูงขึ้นมาใหม่ ต้องคำนึงถึงความเหมาะสมกับ พื้นที่ ภูมิทัศน์ ลักษณะของเมือง ทั้งนี้เพราะทัศนียภาพของแต่ละเมืองจะมีมุมมอง ที่เป็นลักษณะเฉพาะตนจากการสร้างอาคาร การวางผังอาคารในพื้นที่ โดยเฉพาะอาคารสูงที่เป็นสัญลักษณ์ของเมืองนั้นจะสร้างความสัมพันธ์ขึ้นในพื้นที่โดยรอบและสร้างความต่อเนื่องในความรู้สึกระหว่างย่านต่อย่าน หรือพื้นที่ต่อพื้นที่ที่ต่างกัน เช่น ช่องว่างระหว่างอาคารสองอาคารจะเปิดมุมมองให้เห็นอีกย่านที่อยู่สูงขึ้นไป และย่านที่มีพื้นที่ต่ำกว่า ในโครงสร้างของย่านทั้งสองที่ต่างกันมีความเป็นองค์ประกอบรวมของทัศนียภาพเมือง โดยมีช่องว่างระหว่างอาคารสองอาคารเป็นส่วนเชื่อมต่อ หากมีการสร้างอาคารขึ้นมาใหม่โดยไม่ได้คำนึงถึงมุมมองที่ปรากฏระหว่างอาคารนั้นๆ อาจจะบดบังทัศนียภาพของเมืองที่ปรากฏนั้นคือ นอกจากคำนึงถึงจุดรวมสายตา (focal point) ของเมืองแล้ว ยังต้องคำนึงถึงทัศนียภาพระหว่างอาคาร และทัศนียภาพโดยรวมของเมือง (view across the town)

3. การควบคุมทางภูมิทัศน์เมือง (Townscape discipline)

เมืองมีการเติบโตขึ้นบนภูมิทัศน์และรูปทรงของที่ดินที่แตกต่างกันไป ซึ่งต้องศึกษาถึงลักษณะถนน การจัดที่ว่าง พื้นที่เปิดโล่ง ที่ว่างระหว่างอาคาร การจัดผังเมือง กำแพง หรือ ประตูเมืองที่แสดงความเป็นขอบเขตของชุมชน เพื่อความเหมาะสมของการวางผังและการใช้ที่ว่างภายในเมือง (lay out and space in town)

Opportunity โดยธรรมชาติของภูมิทัศน์เมือง จะมีการปรับเปลี่ยนที่เหมาะสมกับลักษณะเฉพาะของเมือง ทั้งการพัฒนาและการนำเมืองกลับมาปรับใช้ผู้คนใหม่ในชีวิตประจำวัน โดยยังคงไว้ซึ่งความมีชีวิตชีวาและความเป็นเอกลักษณ์ของย่านนั้นๆ ในการปรับปรุงแก้ไขต้องคำนึงถึงความเหมาะสมกับคุณภาพของพื้นที่ ในหลักการที่ว่าถูกที่สุด ง่ายที่สุด

Identity Area คือ กลุ่มพื้นที่ต่างๆที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตน เช่น มีเอกลักษณ์ทางทัศนียภาพ (visual identity) หรือ เอกลักษณ์ทางสังคม (social identity) หรือ พื้นที่อนุรักษ์ (conservation area)

Enclosure of Space ประกอบด้วยรูปทรงและที่ว่าง เป็นความรู้สึกปิดล้อมในพื้นที่ ที่ว่างจะถูกปิดล้อมด้วยเพดาน ผัง ที่ว่างในภูมิทัศน์จะไม่มีเพดานแต่ความรู้สึกของเพดานในที่ว่าง คือ เส้นขอบฟ้า ซึ่งทำให้เกิดการปิดล้อมของพื้นที่ ส่วนถนนที่ตัดผ่านเข้าไปในพื้นที่จะถูกปิดล้อมด้วยอาคารที่อยู่ในแนวขนานกับถนน และที่ว่างของเมืองที่ถูกปิดล้อมเห็นได้ชัดเจนที่สุด คือ ย่านที่เป็นลักษณะของสแควร์ หรือพลาซ่า

Character of Space คือ เอกลักษณ์ของที่ว่างที่ถูกปิดล้อม เป็นความสัมพันธ์ของที่ว่างที่ถูกปิดล้อม (enclosure of space) ซึ่งมุมมองแต่ละมุมจะถูกปิดล้อมด้วย อาคารหรือส่วนประกอบอื่นๆทางภูมิทัศน์ จะให้เกิดความรู้สึกที่แตกต่างกันไปแม้แต่ย่านเดียวกันแต่อยู่คนละมุมถนนก็ตาม

Change of Level คือความสัมพันธ์ต่อเนื่องมาจาก character of space เมื่อมีเอกลักษณ์ที่ต่างกันในพื้นที่ว่างที่ถูกปิดล้อม การเปลี่ยนระดับมุมมอง เช่นการเดินขึ้นเนินจะไม่เปลี่ยนเอกลักษณ์ของพื้นที่ แต่เป็นการสร้างความรู้สึกขึ้นใหม่ สร้างความตื่นเต้นและความประทับใจในภูมิทัศน์เมือง ในมุมมองที่ต่างๆกัน

Activities กิจกรรมของการใช้งานในพื้นที่ของคนในท้องถิ่น เป็นวิถีชีวิตที่สร้างเอกลักษณ์ร่วมกันขึ้นมาระหว่างพื้นที่ ภูมิทัศน์ และผู้คนในชุมชน สร้างเอกลักษณ์ทางทัศนียภาพขึ้นมา (visual characteristics)

Detailing องค์ประกอบและเครื่องประดับภายในชุมชน เช่น เครื่องประดับถนน (street furniture) อาคาร การใช้งาน หน้าที่ใช้สอยที่ปรากฏเมื่อต่างย่าน ต่างกิจกรรม รายละเอียดต่างๆที่ปรากฏย่อมมีเครื่องตกแต่งพื้นที่ที่ต่างกัน เช่น ย่านพักอาศัยจะไม่มีป้ายสินค้าเหมือนย่านการค้า

Tree ต้นไม้เป็นส่วนหนึ่งช่วยสร้างภูมิทัศน์เมืองให้มีเอกลักษณ์ของตนเอง เช่น ต้นยางบริเวณสองข้างทาง ถนนสายเชียงใหม่-ลำพูน สามารถสร้างมโนภาพเฉพาะพื้นที่กับผู้ที่ไม่ได้ประจำถิ่น พืชพันธุ์ท้องถิ่นจะสร้างบรรยากาศให้ต่างกันไปในการใช้พื้นที่ การใช้งาน ความสัมพันธ์กับองค์ประกอบโดยรวม และการสร้างความรู้สึกปิดล้อมให้พื้นที่ ที่มีความเคลื่อนไหวและลดความรุนแรงในการปิดล้อมด้วยอาคาร

Contrast of Space สถานที่ที่มีลักษณะแตกต่างกัน แต่อยู่ในพื้นที่ที่ต่อเนื่องกัน จะมีที่ว่างปรากฏหลายลักษณะ เป็นการเปลี่ยนมุมมองที่ขัดแย้งกันสร้างความรู้สึกแปลกใหม่ในมุมมองที่มี ได้เห็นอยู่ตลอดเวลาที่เคลื่อนไปยังอีกจุดหนึ่ง เช่น ถนนแคบๆถูกปิด-เปิดไปสู่ถนนกว้าง ลานว่างขนาดใหญ่ หรือเข้าไปสู่บริเวณที่เต็มไปด้วยอาคาร

Organization of Space กลุ่มที่ว่าง บางพื้นที่จะถูกแยกออกจากเมืองด้วยเอกลักษณ์ของที่ว่างที่ต่างกัน ผังถนนที่เชื่อมกลุ่มที่ว่างหรือกลุ่มย่านต่างๆเข้ารวมกัน

4. การออกแบบที่เหมาะสมกับย่าน (Design of Infilling)

ผลกระทบของการอนุรักษ์หรือการกำหนดเขตในการอนุรักษ์ ไม่ได้ครอบคลุมเพียงการวางแผนหรือเป็นเพียงนโยบายที่จะอนุรักษ์ แนวโน้มในปัจจุบันมักให้ความสำคัญกับการนำกลับมาใช้ใหม่ในวิถีชีวิตปัจจุบัน ทำให้เกิดผลกระทบโดยตรงต่อ อาคาร กลุ่มอาคาร การพัฒนาพื้นที่ และกลุ่มอาคารสถาปัตยกรรมที่จะเกิดขึ้นมาใหม่

ในเมืองประวัติศาสตร์ สถาปนิก หรือ ผู้รับเหมาก่อสร้าง จะต้องไม่ทำลายถนนโบราณหรืออาคารประวัติศาสตร์ การสร้างอาคารใดๆจะต้องสร้างให้กลมกลืนกับอาคารเก่า ที่ปรากฏอยู่แล้วในย่านนั้น ซึ่งแนวความคิดนี้นำมาใช้มากในย่านเมืองเก่า พื้นที่สงวน เขตอนุรักษ์ ดังนั้น จึงเป็นสิ่งที่ค่อนข้างยากในการปรับแนวทางการดำเนินงานของสถาปนิก ผู้รับเหมา นักออกแบบ นักวางแผน นักผังเมือง เจ้าหน้าที่ท้องถิ่น ให้ร่วมกันปรับการออกแบบอาคาร และเมืองให้กลมกลืนกับสภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่ได้

สิ่งที่ค่อนข้างยากประการหนึ่งในการอนุรักษ์ คือ การสร้างอาคารขึ้นใหม่ ที่จะต้องสร้างให้กลมกลืนหรือเป็นแบบแผนเดียวกันกับกลุ่มอาคารในพื้นที่ที่ยังคงมีการใช้งานอยู่ โดยเฉพาะ

อาคารที่มีคุณค่าในการอนุรักษ์ ในการสร้างขึ้นมาใหม่ต้องพยายามรักษาเส้นขอบฟ้าเดิมและด้านหน้าอาคาร (facade) ให้อยู่ในรูปแบบและยุคสมัยเดียวกันกับอาคารเก่า (same style , same period)

The Terrace ในกลุ่มอาคารที่มีพื้นที่ว่างหน่วยหนึ่ง สามารถสร้างอาคารใหม่เสริมได้ แต่ในการสร้างอาคารใหม่ควรออกแบบให้เข้ากับอาคารเดิม แม้ว่าการใช้สอยและการออกแบบภายในจะไม่เหมือนกัน แต่ควรคงไว้ซึ่งด้านหน้าอาคาร ทั้งสัดส่วน อาคาร หน้าต่างผนัง ความสูง วัสดุ และรายละเอียดเดิม

Exceptions of the Rule ในการออกแบบอาคารเพื่อให้เหมาะสมกับอาคารเดิมที่มีอยู่ไม่จำเป็นที่จะต้องควบคุมตายตัวจนเสี่ยงไม่ได้ เพราะเท่ากับเป็นการขัดแย้งกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจทางหนึ่ง ควรจะมีข้อยกเว้นและยืดหยุ่นได้ในบางประการเช่น ด้านหน้าอาคารอาจจะใช้วัสดุที่ต่างกัน เช่น หิน อิฐและเหล็ก หากการออกแบบอาคารนั้นร่วมสมัยกันและไม่ทำให้อาคารข้างเคียงเสียคุณค่าไป

Similar Period-Individual Building ในบางย่านอาจจะมึลักษณะเฉพาะของตนเอง เป็นอาคารที่ออกแบบต่างออกไป แสดงถึงการสร้างสรรค์และเป็นงานที่สร้างขึ้นจากช่างฝีมือที่ต่างกัน ย่อมมีความเป็นตัวของตัวเองสูง แต่โครงสร้างอาคาร ยุคสมัย สไตล์ รูปทรงการอยู่รวมกลุ่มกัน แสดงถึงความร่วมสมัย หรือเป็นงานศิลปะร่วมสมัยที่สร้างขึ้นจากหลายศิลปิน

Mixed Group of Different Period ถนนบางสาย บางย่านมักมีการผสมผสานกันในแต่ละยุค แต่ละสมัย จึงมีความหลากหลายทั้งด้านวัสดุ ขนาดหน้าต่าง ความสูง-ความกว้างของอาคาร เป็นการใช้งานนับแต่อดีตผ่านมาหลายชั่วอายุคน ในถนนสายเดียวกันจึงเต็มไปด้วยอาคารที่ปรับเปลี่ยนกันไปตามสมัยแต่ยังคงไว้ซึ่งความเป็นลักษณะเฉพาะถิ่น

Qualities that make up the group คุณสมบัติที่สร้างความเป็นกลุ่มประกอบด้วย

1) Building Line/Plan Shape คือ มาตรฐานของความต่อเนื่องของกลุ่มอาคาร หรือเป็นแนวด้านหน้าของอาคารระหว่างถนน หรือรอบๆที่ว่าง เป็นความสัมพันธ์ของอาคารกับพื้นที่ต่อเนื่อง

2) Building High and Skyline แนวของกลุ่มอาคารหรือความต่อเนื่องของเส้นขอบฟ้ามักจะถูกจำกัด หรือหยุดจังหวะ หรือทำลายความต่อเนื่องลง โดยอาคารที่สร้างขึ้นใหม่ทั้งที่ปรากฏในการถอยร่นด้านหน้าอาคารลงไปจากแนวเดิมของอาคารเก่า บางครั้งเพิ่มความสูงหรือลดระดับชั้นความสูง ทำให้จังหวะของอาคารสะดุด

3) Width of Unit องค์ประกอบที่ควรคำนึงถึงนอกจากการรักษาระดับความสูงเส้นขอบฟ้าความต่อเนื่อง ความกว้างของหน่วยในกลุ่มอาคารก็มีส่วนสำคัญ กลุ่มอาคารที่สร้างต่อเนื่องกันมักจะมี ความกว้างของแต่ละหน่วยที่เท่าๆกัน หรือใกล้เคียงกัน มีจังหวะที่ลงตัวพอเหมาะ เมื่อมีการปรับปรุงหรือต่อเติมอาคาร บางครั้งอาจปรับด้านหน้าให้กว้างหรือแคบลงกว่าเดิม ทำให้เสียจังหวะความกว้างของอาคาร

4) Quality of Detailing and Materials ในกลุ่มอาคารที่มีอยู่ดั้งเดิม วัสดุที่นำมาสร้างมักจะสร้างความเป็นเอกภาพให้กับกลุ่ม ในการอนุรักษ์ที่ที่จะต้อง ใช้วัสดุที่คล้ายคลึงกัน หรือแม้แต่การสร้างขึ้นใหม่ต้องแสดงรายละเอียดที่ใกล้เคียงกันทั้งสี พื้นผิว รูปแบบ

5) Proportion of window to wall อาคารที่ยังมีการใช้งานมาจนถึงปัจจุบัน ในย่านการค้ามักต้องการเปิดด้านหน้าอาคารให้กว้างที่สุด เพื่อแสดงสินค้าการออกแบบต้อง ออกแบบอย่างระมัดระวังเพื่อไม่ให้ทำลายความต่อเนื่องของอาคาร

ในการศึกษาชุมชนหนึ่ง ชุมชนใดเพื่อจะทำการอนุรักษ์จึงไม่อาจใช้วิธีการทางการอนุรักษ์และการผังเมืองเพียงด้านเดียวได้ หากการอนุรักษ์นั้นเป็นการอนุรักษ์คุณค่าที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนซึ่งเท่ากับว่า ชุมชนนั้นเป็นงานศิลปะขนาดใหญ่ที่มนุษย์สร้างขึ้นมาในสิ่งแวดล้อม การเสถียรงานศิลปะจึงต้อง เสถียรด้วยสุนทรียที่เกื้อหนุนจากองค์ประกอบต่างๆภายในชุมชนนั้นๆ

ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ได้ใช้แนวความคิดหลัก สามด้านเพื่อทำการศึกษาคือ แนวความคิดด้านวิวัฒนาการชุมชน แนวความคิดด้านการอนุรักษ์ และแนวความคิดด้านองค์ประกอบชุมชน โดยผสมผสานแนวความคิดที่มีผู้นำเสนอไว้ในหลายๆแง่มุม มาประกอบการศึกษาวิวัฒนาการของชุมชนและอาศัยแนวความคิดทางด้านองค์ประกอบเมือง เป็นเครื่องสนับสนุนและเสาะหาเอกลักษณ์ของชุมชน ทั้งวิวัฒนาการของชุมชนและเอกลักษณ์ของชุมชนที่ศึกษาได้จะใช้เครื่องมือทางการอนุรักษ์ ประเมินให้เห็นถึงคุณค่าของชุมชนจากวิวัฒนาการและองค์ประกอบต่างๆทางภูมิทัศน์และกายภาพ รวมทั้งวางนโยบายเพื่อการอนุรักษ์ชุมชน.